

11

Всесвітня ІСТОРІЯ

РІВЕНЬ
СТАНДАРТУ

Т.В. Ладиченко

Всесвітня ІСТОРІЯ

РІВЕНЬ
СТАНДАРТУ

11

**Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти**

Київ
«ГЕНЕЗА»
2019

ДОРОГІ ДРУЗІ!

У цьому, випускному для вас, навчальному році ви завершуєте вивчення всесвітньої історії чи не найскладнішим періодом за всю історію людства. Він особливо складний тому, що йдеться в ньому не про якесь далеке, тим більше абстрактне для вас минуле. Адже події, висвітлювані в підручнику, багато в чому безпосередньо торкаються саме вас і ваших близьких, а також позначатимуться щодня на вашому житті в майбутньому.

Отже, тепер ви творці історії, великої чи малої – несуттєво. Значення має лише одне, а саме – відповідальність перед нащадками, які будуть оцінювати сьогодення саме за вчинками людей, а не за заявами й деклараціями політиків.

Підручник повністю відповідає навчальній програмі, яку розроблено з урахуванням останніх досягнень історичної науки, а також включає певні питання політології, соціології, культурології, економічної теорії, без яких розуміння сучасного світу неможливе. Підручник має український, у сенсі української політичної нації, погляд на події недавнього минулого й сьогодення. Сподіваємося він допоможе вам сформувати свою ідентичність.

Користуватися підручником досить легко, оскільки він є інтерактивним, завдяки чому ви зможете збагатити свої уявлення щодо вивченого, подивитися на нього під іншим, часом несподіваним кутом зору. Сприятимуть у цьому вам рубрики підручника: **«Погляд учасника подій»**, **«Мовою документів»**, **«Словами дослідника»**, **«Бліц-обговорення»**, **«Формуємо предметні компетентності»**, **«Розвиваємо критичне мислення»** та **інтерактивні завдання**, розроблені вчителями.

Звертаємо увагу, що для виконання завдань з використанням додаткових джерел ви можете звернутися до матеріалів, які розміщено на сайті видавництва та інших інтернет-ресурсах. Вам треба лише просканувати qr-код або набрати на комп'ютері відповідні інтернет-посилання. Відтак завдяки підручнику ви не лише вивчатимете історію, а й зможете безпосередньо зануритися у вир зображуваних подій за допомогою презентацій, художніх та документальних фільмів, текстових та аудіоматеріалів.

Маємо надію, що історичні знання, які ви отримаєте із цього підручника, не тільки сприятимуть успішному засвоєнню навчального матеріалу, але й слугуватимуть вам надалі своєрідним дороговказом у нашому крихкому, суперечливому й динамічному світі.

З повагою і найкращими побажаннями
Автор

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

§1 Зміни у світі внаслідок Другої світової війни

АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Виконайте інтерактивне завдання за матеріалом, вивченим у 10-му класі. Проаналізуйте допущені під час виконання завдання помилки

4

1. Ялтинсько-Потсдамські домовленості лідерів провідних держав антифашистської коаліції. В останній період Другої світової війни провідні учасники антигітлерівської коаліції – СРСР, США та Велика Британія – мали певні розбіжності у своїх поглядах на повоєнне облаштування світу, союзники бачили його по-різному. Так, Радянський Союз, що найбільше постраждав у війні, прагнув оточити свої кордони «поясом безпеки» з дружньо налаштованих щодо нього країн Східної і Центральної Європи. Велика Британія і Америка, у свою чергу, позбувшись потужного конкурента – Німеччини, яку пропонувалося розчленувати на 5–7 частин, і скориставшись послабленням Франції та Італії, сподівалися захопити провідні позиції у світі.

З метою залагодити суперечки та узгодити дії на останньому етапі війни, союзники двічі збиралися на конференції на найвищому рівні. Так, **4–11 лютого 1945 р.** в Лівадійському палаці відбулася зустріч «великої трійки» – **Кримська (Ялтинська) конференція**. У її роботі взяли участь Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчілль, міністри закордонних справ В. Молотов, Е. Стеттініус, Е. Іден та ін. У ході конференції була підписана таємна угода, якою передбачалося повернення Радянському Союзові Південного Сахаліну з прилеглими островами. До СРСР також мали відійти Курильські острови, відновлювалась оренда Порт-Артура. Такі поступки Радянський Союз отримав за згоду Сталіна взяти участь у війні з Японією через 2–3 місяці після завершення війни у Європі. Участь СРСР у війні з Японією в той час була конче необхідна для США та Великої Британії, оскільки фахівці передбачали, що війна на Далекому Сході може затягнутися до 1947 р. Ще одним важливим питанням Кримської конференції було обговорення проблеми кордонів Польщі. Якщо питання про кордон Польщі та СРСР було загалом вирішене, то щодо західного кордону йшлося лише в загальній формі: «Польща повинна дістати істотне прирощення на півночі й заході».

Основні підсумки конференції:

- ▶ погодження принципів беззастережної капітуляції Німеччини;
- ▶ установлення контролю союзників над німецькою промисловістю;
- ▶ ліквідація нацистської партії та її інституцій;
- ▶ покарання військових злочинців;
- ▶ домовленість щодо вступу СРСР після капітуляції Німеччини у війну з Японією.

У прийнятій Декларації про визволену Європу передбачалося проведення погодженої політики у визволених європейських країнах. Важливим досягненням Ялтинської конференції стало рішення заснувати міжнародну **Організацію Об'єднаних Націй (ООН)**.

Наступною конференцією, яка мала велике значення для повоєнного облаштування світу, була **Потсдамська конференція (17 липня – 2 серпня 1945 р.)**. Делегацію СРСР очолював Й. Сталін, США репрезентував **Г. Трумен**, який став президентом після смерті у квітні 1945 р. **Ф. Рузвельта**, а Велику Британію спершу представляв **У. Черчілль**, а потім лідер лейбористів, які перемогли на парламентських виборах, **К. Еттли**.

Основні підсумки конференції:

- ▶ вирішено питання про майбутнє Німеччини, де мали бути проведені денацифікація, демілітаризація, демократизація та декартелізація. Інакше кажучи, 4D;
- ▶ прийнято систему чотиристоронньої окупації Німеччини: СРСР, США, Великою Британією та Францією;
- ▶ визначено нові польські кордони на заході та сході;
- ▶ вирішено питання про передання СРСР Кенігсберга та області;
- ▶ розподілено флот Німеччини між союзниками;
- ▶ засновано Раду міністрів закордонних справ, яка мала підготувати проекти мирних угод із Німеччиною та її союзниками.

До відкриття Потсдамської конференції спеціально було приурочене перше випробування ядерної зброї у США, проведене напередодні. Трумен розраховував використати цей факт у ролі вагомого аргументу в переговорах. Такої самої думки дотримувався і Черчілль. Проте повідомлення про випробування, несподівано для обох, не справило на Сталіна жодного враження. Хоча, за свідченням маршала Г. Жукова, Сталін все прекрасно зрозумів і дав вказівку радянським ученим прискорити відповідні розробки ядерної зброї.

■ Делегація Української РСР на конференції у Сан-Франциско

Дізнайтеся з додаткових джерел прізвища та посади діячів, зображених на ілюстрації.

5

До відвертого конфлікту у Потсдамі справа все ж не дійшла – США все ще потребували допомоги СРСР, зокрема у війні з Японією. Потсдамська конференція була останньою, на якій партнерам по антигітлерівській коаліції, хоч і не без труднощів, вдалося знайти взаємоприйнятні рішення і щодо майбутнього Німеччини, і щодо західних і східних кордонів Польщі, і навіть щодо Італії, яку США і Велика Британія намагалися поставити в привілейоване становище відносно інших країн-агресорів, пропонуючи не брати з неї репарацій й одразу ж прийняти в члени ООН.

Але вже у найближчому майбутньому США і Велика Британія в односторонньому порядку порушили більшість спільно прийнятих зобов'язань. Наприкінці 1945 р. коаліція фактично розпалася, а вчорашні союзники розпочали непримиренну боротьбу за вплив у повоєнному світі.

2. Організація Об'єднаних Націй (ООН). Спеціалізовані організації під егідою ООН. Зміни у розподілі сил після Другої світової війни вимагали створення міжнародної організації з метою підтримання і зміцнення миру та безпеки. Головні проблеми щодо створення всесвітньої організації безпеки було узгоджено на конференції представників СРСР, США й Великої Британії в Думбартон-Оксі 1944 р. На конференції було підготовлено проект статуту організації. Питання про порядок голосування у Раді Безпеки та про склад членів організації керівники держав узгодили під час зустрічі в Криму 1945 р. Тоді було вирішено, що засновницька конференція відбудеться у Сан-Франциско. **25 квітня 1945 р.** до «Опера-Хауз» з'їхали делегати й радники. Відкривав конференцію державний секретар США **Е. Стеттініус**. Радянську делегацію очолив **В. Молотов**, британську – **Е. Іден**. У конференції взяли участь делегації Української РСР та Білоруської РСР. Це стало можливим завдяки визнанню країнами антигітлерівської коаліції внеску обох народів у перемогу над Німеччиною та величезним жертвам, які вони понесли. На відкриття конференції приїхали делегації з Європи, Азії, Африки. 26 червня 1945 р. учасники конференції Об'єднаних Націй підписали Статут ООН; серед тих, що підписали його, була також Українська РСР.

Загалом 50 держав підписали Статут ООН, а **24 жовтня 1945 р.** він набрав чинності. Цей день вважається днем створення ООН (Організації Об'єднаних Націй).

Головною метою створення цієї організації було проголошено підтримання миру і міжнародної безпеки, недопущення агресій, сприяння економічному і соціальному прогресу, дотримання прав людини і соціальних свобод.

Першим генеральним секретарем ООН став **Трюгве Гальвдан Лі**, один з лідерів Норвезької робітничої партії, офіційно введений на посаду **2 лютого 1946 р.**

Статут ООН проголошував рівноправність усіх людей, повагу прав людини і основних свобод. Згодом цей розділ було доповнено ухвалою в грудні 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Декларацією прав людини.

Головні органи Організації Об'єднаних Націй:

1) Генеральна Асамблея

Генеральна Асамблея складається з представників майже всіх націй світу. З цієї трибуни держави можуть висловити свої тривоги до всього світу. Нині загальна кількість країн-членів становить 193 нації. Швейцарія не є членом Організації Об'єднаних Націй, хоча одна з регіональних штаб-квартир ООН розташована в Женеві. Кожна країна-член має лише один голос, незалежно від її розмірів та багатства. Генеральна Асамблея звичайно збирається в Нью-Йорку. Кожна країна репрезентована дипломатом високого рангу, але, час від часу, міністри закордонних справ або навіть глави держав відвідують зустрічі Генеральної Асамблеї. Її засідання відбуваються зазвичай із вересня до середини грудня, у разі потреби також проводяться надзвичайні сесії. Генеральна Асамблея є форумом, на якому країни-члени можуть обговорювати будь-які питання глобального значення. Обговорення, що ведуться на сесіях Генеральної

Асамблеї, знаходять відображення в підписаних угодах і у створенні нових міжнародних законів. Ці угоди або прийняті резолюції є тільки рекомендаціями і не мають сили законів. Проте вони мають велику вагу, бо висловлюють думку більшості країн.

2) Міжнародний суд

Суд складається з 15 суддів, вибраних Генеральною Асамблеєю. Судді вибираються за рівнем кваліфікації, а не за національною ознакою. Проте не може бути вибрано два судді з однієї країни. Суд знаходиться в Гаазі (Нідерланди). Країни-члени можуть передавати на розгляд Міжнародного суду такі справи, як прикордонні суперечки, право на рибальство, право на корисні копалини та інші спірні питання, які згадуються Статутом. Генеральна Асамблея або Рада Безпеки можуть консультуватися із судом з будь-якого питання.

3) Рада Безпеки

Головним обов'язком Ради Безпеки є підтримка міжнародного миру. Вона проводить свої засідання в Нью-Йорку, коли у цьому виникає необхідність. Рада складається з 15 членів, п'ять із яких є постійними: Китай, Франція, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Інші 10 членів вибираються Генеральною Асамблеєю за географічною ознакою терміном на два роки, п'ять із яких переобираються щороку. За Статутом Організації Об'єднаних Націй усі її члени повинні погоджуватися з рішеннями, ухваленими Радою Безпеки. Рада Безпеки має повноваження ухвалювати рішення, які зобов'язують країн-членів виконувати їх. Проте кожен із п'яти постійних членів може накласти вето на будь-яке рішення, навіть якщо інші чотири схвалюють його. Рішення Ради Безпеки не завжди досягають успіху, їхній успіх залежить від бажання урядів виконувати резолюції.

Спеціалізовані організації під егідою ООН

Міжнародна організація праці (МОП)

МОП стала першою спеціалізованою установою ООН у 1946 р., хоча була заснована ще в 1919 році для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі й зменшення соціальної несправедливості за рахунок поліпшення умов праці. На сьогодні членами МОП є 185 держав. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів та прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для жінок та чоловіків з метою забезпечення гідної зайнятості та отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення соціального діалогу.

Міжнародна агенція з атомної енергії, або МАГАТЕ

МАГАТЕ є провідним світовим міжнародним урядовим форумом науково-технічної співпраці в області мирного використання ядерної технології. Станом на квітень 2015 року до складу Агентства входить 164 країни-члена. Статут Міжнародної аген-

■ Комплекс будівель ООН

ції з атомної енергії (МАГАТЕ) ухвалили 26 жовтня 1956 року на міжнародній конференції, яку проводили в штаб-квартирі ООН. Агентство почало існувати у Відні з 29 липня 1957 року. 14 листопада 1957 року Генеральна Асамблея ухвалила угоду щодо відносин між МАГАТЕ і ООН.

Згідно із Статутом двома основними цілями діяльності МАГАТЕ є контроль за мирним використанням атомної енергії і забезпечення того, що допомогу МАГАТЕ не буде використано у військових цілях.

МАГАТЕ встановлює стандарти ядерної безпеки і захисту довкілля, надає країнам-членам технічну допомогу, а також заохочує обмін науковою і технічною інформацією щодо ядерної енергії.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

ЮНЕСКО – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

На початку 2019 р., після виходу з ЮНЕСКО Ізраїлю та США, організація налічувала 193 постійних і 10 асоційованих членів. Головний осередок ЮНЕСКО знаходиться в Парижі. Україна є членом ЮНЕСКО з 1954 р. 16 листопада 1945 р. був підписаний Статут ЮНЕСКО і створена підготовча комісія. Документ набув чинності 4 листопада 1946 р. після того, як був ратифікований 20 державами. Основними завданнями організації були встановлення справжньої культури миру та перешкоджання розв'язуванню нової світової війни, що реалізуються за допомогою сприяння забезпеченню «інтелектуальної та моральної солідарності людства».

Дитячий фонд ООН, ЮНІСЕФ

ЮНІСЕФ – спеціалізована структура ООН, створена 11 грудня 1946 року, яка працює у більше ніж 190 країнах світу. У її компетенції є захист прав та інтересів дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя. До вирішення дитячих проблем ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни. Фонд надає допомогу дітям держав, що розвиваються. Діяльність ЮНІСЕФ фінансується за рахунок добровільних внесків фізичних осіб, підприємств, фондів та урядів.

Перейшовши за цим кодом або посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=Nc59WD52ja8>, ви зможете переглянути сайт ЮНІСЕФ в Україні.

Світовий банк

Світовий банк створено у 1944 році як Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Коли він розпочинав свою діяльність, спрямовану на прискорення ліквідації наслідків Другої світової війни, до його складу входило 38 країн. Зараз співвласниками Світового банку є 188 країн-членів, інтереси яких представляють Рада

керуючих і Рада директорів, що перебуває у Вашингтоні. Країни-члени є акціонерами Світового банку, що володіють правом приймати остаточне рішення. Умовою членства у Світовому банку є членство в Міжнародному валютному фонді, який був заснований практично одночасно зі Світовим банком, тобто кожна країна-член МБРР повинна спершу стати членом Міжнародного валютного фонду.

Світовий банк не є «банком» у загальному розумінні цього слова, це міжнародне співтовариство країн або «акціонерів», які мають своїх представників у Раді виконавчих директорів. Ці представники визначають політику Банку і здійснюють нагляд за його діяльністю. Світовий банк має представництва у 100 країнах. Світовий банк підтримує зусилля країн, спрямовані на інвестування капіталу в людські ресурси шляхом будівництва шкіл, оздоровчих центрів, постачання питної води та електроенергії, формування орієнтованих на розвиток урядів та захисту довкілля. Банк надає консультації і позики для впровадження конкретних проектів.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)

ВООЗ – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі. Штаб-квартира розташована у Женеві. До складу ВООЗ на 2019 рік входило 194 країни.

1945 року на конференції у Сан-Франциско ухвалене рішення щодо створення міжнародної організації з питань охорони здоров'я. 1946 року Міжнародна конференція охорони здоров'я, яка проходила у Нью-Йорку, схвалила Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ).

День набуття чинності Статуту ВООЗ – **7 квітня 1948 р.** – вважають днем зачатку цієї організації і щорічно відзначають як Світовий день здоров'я. Головна мета ВООЗ – сприяння забезпеченню охорони здоров'я населення всіх країн світу. Текст Статуту ВООЗ можна коротко сформулювати як «Право на здоров'я». ВООЗ координує міжнародне співробітництво з метою розвитку й удосконалення систем охорони здоров'я, викорінювання та зменшення тягарю інфекційних захворювань, у тому числі боротьби з поширенням СНІДу, впровадження у світових масштабах ініціативи від тяжких інфекційних хвороб, координації фармацевтичної діяльності країн-членів тощо.

3. «Загальна декларація прав людини» (1948 р.) і міжнародні пакти про права людини (1966 р.). «Загальна декларація прав людини» – перший міжнародно-правовий документ ООН, що проголосив основні права і свободи людини. Декларація була прийнята **10 грудня 1948 р.** Генеральною Асамблеєю ООН (8 держав, зокрема СРСР і УРСР, утрималися при голосуванні). Одностайна позиція соціалістичних держав при голосуванні пояснювалася тим, що їхні пропозиції щодо вміщення у текст Декларації прав націй на самовизначення, захисту національних меншин і заборони фашистської ідеології не знайшли підтримки.

Щороку в цей день відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від **4 грудня 1950** відзначається День прав людини. Декларацію ратифікувала більшість держав світу, зокрема й Україна. Складається з преамбули та 30 статей. Документ проголосив невід'ємне й обов'язкове дотримання громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини. Статті базуються на визнанні гідності

■ Чорновий варіант «Загальної декларації прав людини»

всіх людей, рівності їхніх прав, що є необхідною передумовою свободи, справедливості та загального миру. Декларація проголошує, що права і свободи людини не можуть бути обмежені за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних переконань, національності або соціального походження, майнового стану. Серед проголошених прав найважливішими є такі:

- ▶ рівність усіх перед законом;
- ▶ презумпція невинуватості;
- ▶ недоторканність особи;
- ▶ недопустимість неправомірного втручання в особисте і сімейне життя;
- ▶ право на працю та захист від безробіття, на власність, відпочинок, освіту;
- ▶ право виїзду зі своєї країни та безперешкодне повернення до неї.

РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Ряд учасників обговорення декларації висловили зауваження, що право безперешкодно пропагувати на чужих територіях будь-які погляди є втручанням державного суверенітету, адже не всі погляди є прийнятними у різних країнах. Зокрема, США та Велика Британія не погодилися навіть на заборону пропаганди нацизму. А що думаєте із цього приводу ви? Свою точку зору аргументуйте.

Положення декларації стали правовою основою для стандартів, згодом прийнятих Радою Європи, а також близько 70 різних конвенцій з питань прав людини, які детальніше трактують ці права. Як свідчить міжнародний досвід, ефективність гарантій основних прав та свобод людини залежить від таких основних факторів:

- ▶ рівня розвитку правових принципів й інститутів демократії;
- ▶ стану економіки, засобів розподілу життєвих благ;
- ▶ правотворчої атмосфери у суспільстві, рівня правового виховання і культури населення;
- ▶ ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади.

Загальна декларація прав людини є основою, на якій ґрунтуються міжнародні стандарти права, першою універсальною заявою про основні принципи, що стосуються притаманних людині прав, загальним стандартом, спираючись на який усі люди і всі країни визначають рівень прогресу в цій області.

Продовжили і доповнили **Декларацію Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права** – основоположні документи в галузі прав людини, які набрали чинності в 1966 р. Вони закріплюють і розвивають цілі та принципи Загальної декларації прав людини і є обов'язковими для держав-учасниць. Україна підписала пакти у 1968 р., ратифікувала – у 1973 р. Перший пакт зобов'язує держави захищати такі права людини: на працю, справедливі та сприятливі умови її; на відпочинок; на оплачувану відпустку; на достатній життєвий рівень; на створення професійних спілок; на страйки; на соціальне забезпечення; на освіту; на захист сім'ї, матері та дитини; на найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я; на участь у культурному житті та користування результатами наукового прогресу. Другий пакт зобов'язує учасників гарантувати своїм громадянам такі права: на життя, свободу, недоторканність

Перейшовши за цим кодом, ви зможете переглянути відеоматеріал присвячений Декларації прав людини.

особи; на процесуальні та судові гарантії, у тому числі недопущення свавільних арештів і позбавлення свободи інакше, ніж на основі закону. Пактом забороняється:

- ▶ втручання в особисте і сімейне життя;
- ▶ порушення недоторканості житла, таємниці кореспонденції;
- ▶ посягання на честь і репутацію.

Також захищаються права на свободу думки, совісті та релігії, на мирні збори і свободу асоціацій, участь в управлінні державою та ін. Додатком до цього пакту є **Факультативний протокол**. Держави, що приєдналися до нього, дали згоду на розгляд індивідуальних скарг своїх громадян у Комітеті з прав людини. Пакти зобов'язують учасників вживати необхідних заходів для забезпечення прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного та соціального походження, майнового стану. Передбачені систематичні звіти держав про вжиття відповідних заходів. Комітет з прав людини відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права розглядає доповіді держав про стан з правами людини в державах-учасниках.

Названі три міжнародно-правові акти – Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – називають **«Хартією прав людини»**. Юридична сила документів, що до неї входять, різна. Загальна декларація прав людини містить у собі норми-рекомендації, тобто закріплені в ній положення бажані, але не обов'язкові для держав – членів ООН. Норми поведінки, що закріплені в пактах, які по суті є міжнародними договорами, вважаються обов'язковими для держав, що приєдналися до них. Засоби щодо втілення положень пактів у життя містяться як в самих пактах, так і в окремих документах – Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та другому Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, спрямованому на скасування смертної кари.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Назвіть дати головних етапів створення ООН.

Просторову

Прослідкуйте на карті, які території мали відійти до СРСР за рішеннями Ялтинської та Потсдамської конференцій глав держав антигітлерівської коаліції.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, зробіть довідку про роль ООН у запобіганні та припиненні військових конфліктів у другій половині XX ст.

Логічну

1. Проаналізуйте основні підсумки Ялтинської та Потсдамської конференцій.
2. З якою метою було створено ООН?
3. Назвіть найважливіші спеціалізовані організації під егідою ООН.

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до того факту, що СРСР та УРСР утримались при голосуванні в ООН за «Загальну декларацію прав людини».

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про виконання рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій. Чи всі вони були виконані і як змінився світ після їх втілення в життя?

26 червня 1945 р. – прийняття Статуту ООН.

10 грудня 1948 р. – прийняття «Загальної декларації прав людини».

Пригадайте, як склалися стосунки союзників по антигітлерівській коаліції на завершальному етапі війни.

1. Радянська окупація Східної Європи. Визволяючи країни Східної, Центральної та Південно-Східної Європи від нацистської окупації, СРСР, спираючись на місцеві комуністичні та робітничі партії, сприяв запровадженню радянської моделі суспільного устрою, створивши довкола своїх західних кордонів систему лояльних щодо себе держав. У кожній з країн народної демократії, як їх називали в Радянському Союзі: Албанії, Болгарії, Польщі, Румунії, Чехословаччині, Угорщині, Югославії – сценарій приходу до влади прорадянського уряду був власний, проте сутність цього процесу не змінювалася. Протягом 1947–1948 рр. на так званих «об'єднувальних з'їздах» у переважній більшості східно-європейських країн комуністи фактично поглинули і підкорили собі соціал-демократів. Незважаючи на нові назви і в ряді випадків відсутність слова «комуністична», це були марксистсько-ленінські, комуністичні партії, які стали стрижнем політичної системи в своїх країнах. За винятком Югославії, вони практично повністю копіювали модель розвитку Радянського Союзу.

Перейшовши за цим кодом або посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=7ozRis0lrwQ> churchill, ви зможете переглянути фрагменти виступу У. Черчілля.

2. Меморандум Дж. Кеннана і промова В. Черчілля у Фултоні. Важливу роль у формулюванні американської політики по відношенню до СРСР у повоєнний період відіграв радник американського посольства у Москві (який пізніше був послом США у Москві) **Джордж Кеннан**. Відповідаючи у лютому 1946 р. на запит міністерства фінансів США, яке просило пояснити позицію СРСР стосовно небажання підтримати Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, Кеннан підготував телеграму довжиною понад 8000 слів, у якій обґрунтовував необхідність заміни рузвельтівської політики партнерства з СРСР жорсткими діями, спрямованими на недопущення розширення сфер його впливу. Цю телеграму прийнято називати «**меморандумом Кеннана**». Свою концепцію «стримування комунізму» Кеннан (під псевдонімом «Х») розвинув у статті в липневому номері журналу «Foreign Affairs» за 1947 р.

■ Джордж Кеннан

Таким чином була сформульована доктрина «стримування комунізму», що стала провідною американською стратегією у повоєнний період.

Автор доктрини «стримування», який прожив довге життя (помер у 101 рік), у наступні роки намагався пояснити, що не мав наміру наразити США на військове протистояння з СРСР, а прагнув вирішувати всі проблеми дипломатичним шляхом.

ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Мені слід було пояснити, що я не підозрював їх (Радянський Союз) у якому-небудь бажанні нападати на нас. Це був післявоєнний час, і це було абсурдом думати, що вони збирались розвернутись та атакувати США. Я не

думав, що мені необхідно це пояснювати, проте, очевидно, що мені слід було це зробити. (З інтерв'ю Дж. Кеннана)

Чи підтверджують слова Кеннана, що його ідея «стримування» була просто використана американським керівництвом для розгортання «холодної війни»?

Широке оприлюднення думки про необхідність боротьби проти міжнародного комунізму відбулося в промові колишнього прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчілля у американському містечку Фултон штату Міссурі, рідному штаті тодішнього президента Г. Трумена. Промова була виголошена **5 березня 1946 р.** у присутності президента США.

Черчілль запропонував створити для боротьби проти СРСР і комунізму «асоціацію народів, котрі розмовляють англійською мовою», яка б володіла ядерною зброєю і могла б розраховувати на військову перевагу над Радянським Союзом. Ця промова вважається початком «холодної війни».

■ Карикатура на виступ У. Черчілля у радянській пресі

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

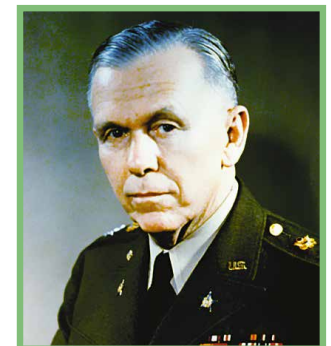

Від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці на континент спустилася залізна завіса. За цією лінією сховані всі скарби стародавніх країн Центральної та Східної Європи... Усі ці знамениті міста й населення цих країн знаходяться в радянській зоні та всі підкоряються тією чи іншою мірою не лише радянському впливу, а й дедалі зростаючому контролю з боку Москви... Тому наша стара доктрина рівноваги сил виявилася неідеальною.

Прокоментуйте наведений фрагмент. Висловіть власну точку зору.

3. Доктрина Г. Трумена і «план Маршалла». Реальне втілення ідея «стримування комунізму» знайшла у промові президента Г. Трумена на засіданні обох палат конгресу **12 березня 1947 р.** Формально мова йшла про надання економічної і військової допомоги проамериканським урядам Греції (де не вщухала громадянська війна) і Туреччині. Трумен закликав терміново асигнувати 400 млн дол. на подання допомоги грецькому і турецькому урядам. Проте насправді питання ставилося значно ширше. Трумен оголошував США своєрідним еталоном демократії, покликаним «допомагати вільнолюбним народам забезпечувати свої вільні інститути і свою територіальну цілісність» від «прямої або опосередкованої агресії». На практиці це започатковувало посилення втручання Сполучених Штатів у внутрішні справи навіть дуже віддалених територіально від них країн, а також підтримку будь-яких дружніх до США, у тому числі й відверто антидемократичних режимів. Ця теорія поширення установок і цінностей західної цивілізації на довгі роки стала наріжним каменем американської зовнішньої політики і дістала назву «**доктрини Трумена**».

Іншим важливим кроком американської політики в повоєнні роки було втілення **плану Маршалла**. В умо-

■ Державний секретар США Дж. Маршалл

вах, коли Європа лежала в руїнах, а Сполучені Штати, які найменше постраждали під час війни та змогли накопичити значні ресурси, було вирішено використати частину їх для стабілізації становища в країнах Європи. Так народився план здійснення цілого комплексу різноманітних заходів, що отримали назву «план Маршалла» – за прізвиськом тодішнього державного секретаря США **Джорджа Маршалла**, який **5 червня 1947 р.** з трибуни Гарвардського університету офіційно озвучив наміри влади США взяти активну участь у повоєнному відродженні Європи.

Згідно із планом, шістнадцятьом європейським країнам (Австрії, Бельгії, Великій Британії, Західній Німеччині, Греції, Данії, Ірландії, Ісландії, Італії, Люксембургу, Нідерландам, Норвегії, Португалії, Туреччині, Франції, Швеції та Швейцарії), які погодилися на участь у цьому трансатлантичному проєкті (пізніше до них приєдналася й Західна Німеччина), протягом чотирьох років було надано кредити на суму близько 12,4 млрд доларів. Це становило 5 % валового національного продукту США. Сьогодні такий відсоток ВВП означав би близько 400 млрд. Основна частка з цих сум припала на Велику Британію (2,8 млрд), Францію (2,5 млрд), Італію і Західну Німеччину (по 1,3 млрд) та Нідерланди (1 млрд).

4. Поділ Німеччини. Після капітуляції Німеччини 8 травня 1945 р. вона перестала існувати як суверенна держава і була поділена на чотири окупаційні зони союзників по антигітлерівській коаліції: радянську, американську, англійську, французьку. Такого рішення домагалися, у першу чергу, Велика Британія і США, що прагнули позбутися потужного економічного і політичного конкурента. Але в умовах погіршення стосунків з СРСР їх точка зору невдовзі змінилася. Тепер вони потребували більш-менш міцної (хоч контрольованої ними) і мілітаризованої Німеччини.

Всупереч Потсдамським домовленостям, **2 грудня 1946 р.** між Британією та США було підписано угоду про об'єднання їхніх зон окупації. У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція. В об'єднаній західній зоні почали швидко формуватися органи влади – економічна й виконавча ради, верховний суд, банк німецьких земель тощо. Ці заходи остаточно узаконили розкол країни на східну і західну частини.

У вересні 1948 р. було скликано парламентську раду, до якої увійшли представники парламентів (ландтагів) західних земель і Західного Берліна. Вона розробила конституцію. Після затвердження окупаційними властями основний закон набрав чинності **23 травня 1949 р.** конституція закріпила основні громадянські та політичні свободи і проголосила Західну Німеччину демократичною федеративною державою.

До складу Західної Німеччини у 1949 р. увійшли 11 земель (після об'єднання Бадену і Вюртембергу – 10), кожна з яких мала свою конституцію, законодавчі, виконавчі та судові органи. За формою правління **Федеративна Республіка Німеччини** стала парламентською республікою.

20 вересня 1949 р. приступив до виконання своїх обов'язків коаліційний уряд. Цим актом скінчився процес формування Федеративної Республіки Німеччини.

У східній (радянській) зоні окупації процес утворення держави теж проходив майже одночасно. Вищим законодавчим органом влади стала Народна рада, яка 30 вересня 1949 р. затвердила конституцію, а **7 жовтня 1949 р.** проголосила утворення **Німецької Демократичної Республіки** (НДР). Як і усю Німеччину, на дві зони було розділено й Берлін: його східна частина стала столицею НДР. А західна – самокерованою територією, економічно й політично пов'язаною з ФРН.

5. НАТО та Організація Варшавського договору (ОВД): закріплення біполярності світу. В умовах розв'язання відкритої конфронтації між колишніми союзниками з антигітлерівської коаліції розпочалося створення військово-політичних союзів, що протистояли один одному. Сполучені Штати запропонували створити трансатлантичний військово-політичний союз за участю США, Канади і західноєвропейських держав. З ініціативи США такий союз було створено **4 квітня 1949 р.** у

Вашингтоні. 12 держав (Велика Британія, Бельгія, Голландія, Данія, Ірландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, США, Франція) підписали того дня договір про створення **Північноатлантичного пакту** – військово-політичного блоку **НАТО**. Учасники договору брали зобов'язання подавати один одному допомогу в разі загрози «політичній незалежності чи безпеці» будь-якої з договірних сторін. Як «нападаюча сторона» розумівся Радянський Союз та інші країни соціалізму.

На підставі цієї та наступних угод США розмістили свої збройні сили в більшості країн – учасниць блоку. У **1955 р.** до складу НАТО увійшла ФРН. Згодом, у 1950-ті рр., з ініціативи США було створено військово-політичні блоки в Азії – **СЕАТО** й **СЕНТО**. Організація договору Південно-Східної Азії – СЕАТО – виникла **1954 р.** в Манілі (Філіппіни). До її складу увійшли США, Велика Британія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Філіппіни, Таїланд, Пакистан. У 1955 р. було створено блок СЕНТО, чи Багдадський пакт (Велика Британія, Туреччина, Ірак, Іран, Пакистан).

У той же час СРСР об'єднував своїх союзників у Європі. У **1949 р.** було засновано **Раді економічної взаємодопомоги (РЕВ)**, а **14 травня 1955 р.** соціалістичні країни підписали Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу восьми країн (СРСР, Польщі, Чехословаччини, НДР, Румунії, Болгарії, Албанії, Угорщини) строком на 20 років. П'ята стаття передбачала організацію Об'єданого командування збройних сил держав-учасниць Варшавського договору, яке очолив маршал Радянського Союзу І. Конєв, а також Військової ради, Штабу об'єднаних збройних сил. Найвищим органом **Організації Варшавського договору (ОВД)** став Політичний консультативний комітет (ПКК).

■ Емблема НАТО

■ Емблема ОВД

Перейшовши за цим кодом, ви зможете перевірити свої знання в інтерактивному тестування.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Скільки часу (років і місяців) минуло між утворенням НАТО та ОВД?

Просторову

Покажіть на мапі, які країни отримували допомогу за планом Маршалла.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, зробіть історичний портрет Дж. Кеннана.

Логічну

1. Яка доктрина стала практичним втіленням ідеї «стримування комунізму»?
2. Хто, на вашу думку, несе відповідальність за розкол Німеччини?
3. Чому після створення НАТО та ОВД політологи заговорили про закріплення біполярності світу?

Аксіологічну

Уявіть, як почувалися німці, коли їхню батьківщину розділили на різні частини. Чи прагнули вони возз'єднатися?

Мовленнєву

У групах обговоріть питання: чому саме У. Черчілль, який ще рік тому був союзником Й. Сталіна, висловився про необхідність боротьби з СРСР?

5 березня 1946 р. – промова У. Черчілля в Фултоні

5 червня 1947 р. – проголошено план Маршалла

4 квітня 1949 р. – створено НАТО

14 травня 1955 р. – підписано договір про створення ОВД

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

§3 Формування постіндустріального світу

16

АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, що вам відомо про рівень технічного прогресу у світі після Другої світової війни. Чим, на вашу думку, пояснюються швидкі зміни?

1. Концепція постіндустріального (інформаційного) суспільства. Постіндустріальне суспільство – нова стадія суспільного розвитку, яка, на переконання західних учених, приходить на зміну індустріальному суспільству.

Термін «постіндустріалізм» було запроваджено у науковий обіг англійським соціологом **А. Пенті** ще на початку ХХ ст. Він дав і його перше визначення: «стан суспільства, яке постане після розвалу індустріалізму». Він пропонував використати цей термін для роздумів про майбутнє у зв'язку з тим, «що індустріалізм приречений».

Вперше після Другої світової війни термін «постіндустріалізм» вжив американець **Д. Рісмен** у 1958 р. Слідом за ним кілька суспільствознавців, серед яких можна назвати **А. Турена, Д. Белла, З. Бжезинського, Е. Тоффлера, Ж. Фурастье, Й. Масуду** й інших, дійшли висновку, що наприкінці 60-х років ХХ ст. суспільство в розвинутих країнах стало втрачати чимало важливих характеристик індустріального ладу і набувати нових ознак. Це дало підстави говорити про становлення якісно нового соціуму.

Нове суспільство у різних авторів одержало кілька варіантів назви. Крім більш відомого «постіндустріального» з'явилися терміни «**інформаційне суспільство**» (Й. Масуда, Японія), «**технотронне суспільство**» (З. Бжезинський, США), «**наукове суспільство**» (М. Понятовський, Франція), «**суперіндустріальна цивілізація**» і «**третя хвиля**» (А. Тоффлер, США) та інші.

Як сформована концепція «постіндустріалізм» склався в 1970-х роках і зв'язаний з ім'ям професора соціології Гарвардського університету Данієля Белла. 1973 року він опублікував фундаментальну працю «Прийдешнє постіндустріальне суспільство».

Згідно з концепцією постіндустріального суспільства розвиток людського суспільства охоплює три стадії:

- ▶ аграрну (доіндустріальну) (переважає сільське господарство);
- ▶ індустріальну (переважає промисловість);
- ▶ постіндустріальну (переважає сфера послуг).

Основними інститутами (формами соціальної організації) на **першій стадії** були церква і армія, на **другій** – корпорація, на **третій** – університети, що здійснюють організацію теоретичних знань. Науковий потенціал визначає могутність держави, на противагу попередній стадії, де таку могутність визначав потенціал промисловий.

Постіндустріальне суспільство передбачає виникнення інтелектуального класу, представники якого на політичному рівні виступають як консультанти, експерти або технократи. Тобто **центральною ознакою постіндустріального суспільства є панування науки**, наукових знань, зміни у структурі суспільства. Основними елементами цієї структури стають університети, наукові інститути, науково-дослідні організації.

Доступність інформаційної техніки і технологій приводить до того, що все більше інтелектуальних працівників одержує можливість індивідуального виробництва інформаційних продуктів, що найчастіше високо оцінюється. Ознаками цього класу є також затребуваність його представників у різних структурних елементах соціальної ієрархії, а також виняткова мобільність. Останню слід розуміти дуже широко: від готовності відносно легко поміняти місце роботи, здатності створювати інтелектуальний продукт буквально в літаку з ноутбуком.

З іншого боку, у постіндустріальному суспільстві чимало людей, які не володіють ані знаннями, необхідними у високотехнологічних виробництвах, ані можливостями до освіти, ані особливими здібностями. Вони виявляються або у становищі «**працюючої бідноти**» (working poor), або нижчого «**пригніченого**» класу (underclass). Сюди входять найбільш знедолені прошарки суспільства. До цієї категорії нині належить не менше третини населення постіндустріальних країн.

В основу класового поділу постіндустріального суспільства Белл покладає принцип знань і кваліфікації і виділяє відповідно чотири основні класи:

- ▶ фахівці (учені, інженери, економісти);
- ▶ техніки і напівфахівці;
- ▶ службовці;
- ▶ робітники, зайняті фізичною працею.

Концепція Белла, як і інші концепції «трансформації капіталізму», спирається на реальні факти, тенденції капіталістичного розвитку. Проте вчений не передбачав того, що процеси виробництва продовжуватимуть спокійно залишатися в епіцентрі капіталістичної моделі накопичення, а наука не зможе стати незалежною від соціальних умов самодостатньою силою, недооцінював ролі подальшого розширення суспільства.

2. Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини. Поширення демократії у другій половині ХХ ст. стало головним напрямком політичного розвитку країн Західної Європи і Північної Америки. Які ж чинники зумовили демократичні перетворення після Другої світової війни? Важли-

■ Розгляньте ілюстрацію. Як ви розумієте її зміст? Чому? Аргументуйте.

17

вою рисою процесу демократизації слід вважати, зокрема, розширення прав людини і формування механізмів їх дотримання.

Про зростання уваги світової спільноти до дотримання прав людини свідчить той факт, що крім «Загальної декларації» ООН згодом прийняла понад 80 інших документів у цій царині. У **1950 р.** Рада Європи, що об'єднувала на той час західноєвропейські демократичні країни, ухвалила Європейську конвенцію із захисту прав людини і основних свобод, на основі якої виникли Європейська комісія у справах людини і Європейський суд.

Важливими міжнародними документами з прав людини є також:

- ▶ Конвенція про політичні права жінок (1952 р.);
- ▶ Конвенція про статус біженців (1951 р.);
- ▶ Європейський соціальний статут (1961 р.);
- ▶ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.);
- ▶ Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1965 р.);
- ▶ Міжнародна конвенція про знищення злочинів апартеїду і покарання за нього (1973 р.);
- ▶ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 р.);
- ▶ Конвенція про права дитини (1989 р.) та деякі інші.

Основні права людини були зафіксовані й у **Заключному акті Наради з питань безпеки і співробітництва**, підписаному 1975 р. в Гельсінкі усіма європейськими країнами (крім Албанії), США і Канадою. Фундаментальне значення має включена до Заключного акту Декларація принципів, якими держави-учасниці повинні керуватися у взаємовідносинах. Серед десяти важливих принципів бачимо принцип поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань.

Паралельно з міжнародним та регіональним декларуванням прав людини відбувався процес їх закріплення в окремих країнах. Відтак, можна твердити, що у більшості країн Заходу у даний період відбувалося становлення правової держави – державної системи, для якої характерна вищість прав людини, рівність незалежно від етнічного походження, мови, релігійного віросповідання і т.п. Це можна простежити на прикладі нових конституцій, ухвалених у перші повоєнні роки.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Усі громадяни володіють однаковою громадянською гідністю і рівні перед законом, незважаючи на стать, расу, мову, релігію, політичні переконання, особисте і соціальне становище. Завдання республіки – усувати економічні і соціальні перешкоди, які, обмежуючи свободу і рівність громадян, перешкоджають повноцінному розвитку людської особистості й ефективній участі всіх робітників у політичній, економічній й соціальній організації країни (з конституції Італії).

Проаналізувавши міжнародні документи, можна прийти до висновку, що упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. перелік основних прав і свобод людини суттєво розширився. Якщо відразу після завершення війни новацією було декларування прав людини на працю, охорону здоров'я, освіту, відпочинок, соціальну допомогу, то починаючи з 1970-х рр. усе активніше заговорили про право людини на нормальне екологічне середовище для проживання. Згодом феміністичний рух досяг закріплення різноманітних прав жінок у низці міжнародних документів.

Із розвитком нових інформаційних технологій і створенням різних електронних баз даних актуальним стало питання про право на вільний доступ до інформації, а конференція ООН у справах людини у 1993 р. визнала невід'ємним правом людини право на розвиток. Водночас, після Другої світової війни намітилась тенденція до прискіпливішого контролю за дотриманням прав і свобод людини. Так, у конституціях Італії та ФРН, наприклад, записано, що кожен громадянин, який користується наданими йому правами на шкоду основам вільного демократичного порядку, позбавляється цих прав за рішенням конституційного суду.

Окрім судового контролю, почали створюватись спеціальні контрольні органи, покликані стежити за дотриманням основних прав і свобод. До них, зокрема, належить створення у багатьох країнах світу спеціального уповноваженого у справах людини – **омбудсмена**. Уперше така посада була запроваджена у Швеції в **1809 р.**, згідно прийнятих в цьому році конституції («Форми правління»). Довгий час ідея створення омбудсмена не була прийнята в інших правових системах, крім шведської. Однак, з часом посада омбудсмена була введена за шведською моделлю і в інших країнах Північної Європи – в **1919 році** (після здобуття незалежності від Радянської Росії) у Фінляндії, в **1952 році** в Норвегії, через рік в Данії. Першою неєвропейською державою, яка ввела посаду омбудсмена стала Нова Зеландія в **1962 році**, першою соціалістичною – Польща (**1987 року**). Тепер у 100 країнах світу омбудсмени стоять на сторожі прав і свобод людини.

У США і Канаді цей інститут діє на рівні штатів/провінцій і муніципалітетів, а в європейських країнах – на загальнонаціональному рівні. У 1993 р. рішенням ООН було засновано посаду Комісара у справах людини – своєрідного світового омбудсмена. Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю на чотирирічний період.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. Коли вперше була запроваджена посада уповноваженого у справах людини?
2. У якому році була видана праця Д. Белла «Прийде час постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування»?

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть таблицю «Захист прав людини» в документах ООН та інших міжнародних організацій у другій половині ХХ ст.».

Логічну

1. Які три стадії розвитку, на думку Д. Белла, пройшло людство в своєму розвитку?
2. Чим постіндустріальне суспільство, як вважає вчений, відрізняється від індустріального в економічній та соціальній сфері?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до можливого конфлікту між «класом інтелектуалів» та «працюючою біднотою», притаманного постіндустріальному суспільству. Які причини цього конфлікту і яким чином його можна подолати?

Громадянську

У групах обговоріть діяльність омбудсмена України. Визначте, які його/її посадові обов'язки, на ваш погляд, є найважливішими?

Гендерну

Дізнайтесь, яких прав, закріплених в міжнародних документах, добились жінки за останні десятиріччя.

1970 р. – Д. Белл проголосив свою концепцію «постіндустріального суспільства»

1993 р. – рішенням ООН засновано посаду Комісара у справах людини

Падіння авторитарних режимів у Південно-Західній Європі в 1970-х рр.

АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, обставини приходу до влади в Іспанії «каудільйо» Ф. Франко. Висловіть власну точку зору, завдяки чому диктаторський режим в Іспанії тривав так довго?

1. «Революція гвоздик» в Португалії. Португальський авторитарний режим, встановлений ще у 1926 р., фактично був найстаршим у Західній Європі, зазнавши удосконалень всього часу незначних модифікацій. Повоєнні лідери держави (**Антоніо Салазар** (1932–1968) та **Марчело Каetano** (1968–1974) у побудові «нової держави» не могли відмовитись від ідеї самодостатньої замкненої національної держави, що компенсувала власну економічну й культурну відсталість за рахунок широких колоніальних володінь. Кредо режиму містилось у твердженні: «Без Африки ми маленька країна, з Африкою – впливова держава».

Гарантією єдності імперії слугувала жорстка авторитарна структура влади, що на практиці означала одноосібне правління. До середини 1970-х років протиріччя всередині португальського суспільства назагал, і всередині правлячої коаліції зокрема, досягли небаченої гостроти, що викликало зміцнення опозиції. Найактивніше про себе заявила заснована молодими офіцерами лівих поглядів організація «Рух збройних сил» (MFA).

Скориставшись невдоволенням в армійських лавах, що виникло внаслідок тривалих і неефективних колоніальних воєн в Анголі, Мозамбіку, на Східному Тиморі, **25 квітня 1974 р.** військові підрозділи, очолювані Сальгуйейро де Майя, Антоніо де Спінолою та Франціско де Кошта Гомешом, зайняли найважливіші адміністративні установи в столиці країни – Лісабоні. Трансляція пісні «Грандола» стала сигналом до початку революції. Символом революції стали червоні гвоздики у дулах стрілецької зброї солдатів, які масово переходили на бік повстанців (звідси і назва – «революція гвоздик»). Збройний опір намагалась чинити лише таємна поліція (ПІДЕ), проте вже увечері 25 квітня було оголошено про повалення авторитарного режиму. Влада перейшла до уряду національного порятунку, було розпущено колишні органи влади та правлячу партію, проголошено свободу слова та об'єднань тощо.

Упродовж 1974–1976 рр. у Португалії точилася гостра боротьба між прихильниками демократичного і соціалістичного шляхів розвитку держави. Врешті-решт, піс-

■ На вулицях Лісабона

Прокоментуйте зображення на ілюстрації. Чим, на вашу думку, пояснюється саме така реакція населення? Чому ви так вважаєте? Свою точку зору аргументуйте.

ля відсторонення від контролю над владою військових в країні було встановлено режим ліберальної демократії, закріплений за президентства **Ромальйо Еаніша** (1976–1986).

2. Перехід до демократії в Іспанії після смерті генерала Ф. Франко. Провісником змін у франкістській Іспанії можна вважати відкриття у 1959 р. меморіального комплексу неподалік королівського замку Ескоріал на знак пошани до всіх полеглих в роки Громадянської війни 1936–1939 рр. (напис на пам'ятнику: «Полеглим за Бога та Іспанією»). Наступним кроком стало поступове усунення з провідних ролей у державі радикальних «фалангістів» та вимушене пристосування до викликів тогочасного світу. Однак подальші спроби суспільної модернізації та пошуки національної злагоди мали надто обмежений характер. Економічні успіхи країни протягом 1960-х рр. не привели до очікуваного національного консенсусу. Спроби ж Іспанії у 1971 р. приєднатися до ЄЕС зазнали невдачі, головню через антидемократичний характер влади. Водночас, аби заручитись більшою підтримкою іспанців і разом оновити діючий режим, генерал **Франсіско Франко** (1939–1975) вдався до відновлення у країні монархії. Влітку 1969 р. він визнав своїм наступником **Хуана Карлоса Бурбона**, онука Альфонса XIII, і за три тижні до своєї смерті – **30 жовтня 1975 р.** – передав йому владу.

Із часу смерті генерала розпочинається процес демонтажу франкістського режиму і утвердження в країні демократичних інституцій. Під час референдуму 15 грудня 1976 р. абсолютна більшість іспанців виступили за відхід від старих порядків. У липні 1977 р. відбулися демократичні вибори та було укладено угоду між урядом і політичними партіями («пакт Монклоа»), яка передбачала проведення політичних реформ і стабілізацію економіки. Ухвалена у грудні 1978 р. після мирного перехідного періоду конституція визначила Іспанію як парламентську монархію, правову соціальну і демократичну державу, що будується на засадах політичного плюралізму.

3. Ліквідація режиму «чорних полковників» у Греції. 21 квітня 1967 р. у Греції відбувся державний переворот, у результаті якого в країні було встановлено військову диктатуру на чолі з **Георгіосом Пападопулосом** (режим «чорних полковників» – назва за кольором уніформи). Самі військові назвали переворот «Революцією 21 квітня, покликаною вивести країну із стану хаосу і розрухи». Протягом семи років правління військових в Греції не функціонувала жодна демократична інституція, були заборонені партії, арештовані опозиційні політики, король Константин засланий в Італію, у засобах масової інформації панувала цензура, спроби інакше мислення жорстко придушувались.

■ Керівники військової хунти. Крайній зліва – Пападопулос.

Ідейною основою нового режиму стали:

- ▶ антикомунізм;
- ▶ ідеологія «грецького християнства» («Греція – країна християн»);
- ▶ теза про спадкоємність Візантійської імперії.

Якщо перші три роки населення країни сподівалось, що режим «чорних полковників» реально посприяє виходу Греції з хаосу, то з часом переконання в тому, що влада рухається правильним шляхом, зникло. Обіцянка передати владу цивільним раз-у-раз відкладалася. Попри критику дій нової влади, опозиція довгий час не могла об'єднатися, позаяк особисті амбіції брали гору. Каталізатором боротьби з антидемократичним режимом стала молодь, котра виявляла все більше невдоволення репресивними діями президента Г. Пападопулоса і його оточення. Перші масові виступи проти режиму зафіксовано **21–22 квітня 1971 р.** в Афінах, де відбулись нечисленні демонстрації студентів. Чашу терпіння перепополнило розігнання танками в листопаді 1973 р. студентів Політехнічного університету столиці, після чого довіра до режиму різко впала.

Намагаючись реалізувати ідею приєднання Кіпру, значну частину населення якого складали греки, уряд спровокував військовий конфлікт із Туреччиною. У результаті невдалих військових дій грецька армія була змушена покинути острів. Саме провал військової авантюри на Кіпрі в **липні 1974 р.** призвів до передачі влади демократичному урядові. У серпні 1974 р., на зміну режиму «чорних полковників», до влади прийшов цивільний уряд на чолі з **Константиносом Караманлісом**, котрий повернувся із заслання. Колишні керівники Греції були заарештовані і засуджені, зокрема Г. Пападопулос, С. Паттакос, Н. Макарезос та Д. Іоанідіс – до смертної кари (пізніше замінена на довічне ув'язнення).

Отже у країнах Південної Європи в повоєнний час відбувся перехід від авторитарних політичних режимів до демократичних. Для демократичного суспільства характерна наявність багатопартійної системи та формування громадянського суспільства.

4. Утвердження принципів громадянського суспільства. Принципи громадянського суспільства утверджувались в країнах Заходу поступово.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб встановити ринкову економіку, але ціла генерація для того, щоб створити громадянське суспільство

(професор Берлінського наукового центру соціальних досліджень Р. Дарендорф).

Прокоментуйте слова дослідника. Чи погоджуєтесь ви з ним? Чому? Свою точку зору аргументуйте.

Громадянському суспільству притаманні три особливості:

- ▶ наявність багатьох дієвих неурядових організацій;
- ▶ незалежність створених громадянами асоціацій від державної влади;
- ▶ почуття громадянської відповідальності у поєднанні з цивілізованою поведінкою та активною громадянською позицією.

Західні дослідники приділили багато уваги причинам формування громадянського суспільства в країнах Західної Європи та США. Професор політичних наук Вестмінстерського університету, директор Центру вивчення демократії (Лондон) Джон Кін вважає, що громадян до добровільних об'єднань змушує «прагнення зменшити роль насильства у житті людства і продиктоване здоровим глуздом переконання у важливості збереження різноманіття та роздільності політичних структур і прагнення до того, що я називаю міфом про колективну гармонію, тобто небезпечна віра в побудову світу без поділів та конфліктів, яку супроводжує нехоть до політичної діяльності, прагнення театралізованої автентичності та загальноновизнаної істини, мрія про скасування всіх державних інституцій, заснованих на представництві.

Певний вплив на формування громадянського суспільства на Заході мало розчарування у діяльності політичних партій та посилення суспільної ролі засобів масової інформації. Нерідко звучали твердження, що політика стала заручником несправжніх, вузько кланових, корпоративних потреб, а політичні партії не захищають інтересів рядових громадян. Тож із часом незалежні об'єднання громадян і ЗМІ суттєво потіснили політичні партії у сфері масової мобілізації населення. Громадянські організації стали ефективним виразником групових інтересів, спричинивши кризу партій як таких.

Громадянське суспільство на Заході пройшло непростий і тривалий процес становлення, відповідно змінювалися його розуміння та покликання. Однак незаперечним залишається те, що громадянське суспільство відводить визначальну роль людині, трактуючи її як найвищу цінність, та визнаючи людську вищість над державою і суспільством. Самоорганізація громадян покликана вирішити наболілі проблеми, оминаючи державні інституції. Якщо в ангlosаксонському світі (в першу чергу США) громадянське суспільство і держава вважались взаємодоповнюючими і неворожими один до одного, то в багатьох європейських країнах громадянське суспільство розумілось як джерело протидії державі, якій притаманно втручатися у життя людини. Проте громадянське суспільство здатне суттєво допомагати державі, беручи частину відповідальності на свої плечі, та не допускаючи політичних зловживань – своєрідний моральний засіб контролю.

5. Тенденції повоєнного розвитку партійних систем. Партійна система кожної країни є результатом багатьох чинників, а саме:

- ▶ історичних і політичних традицій тієї чи іншої країни;
- ▶ особливостей економічного життя;
- ▶ гостроти соціальних конфліктів;
- ▶ економічної і соціальної структури;
- ▶ культурного та релігійного середовища;
- ▶ типу політичних режимів;
- ▶ діючого законодавства;
- ▶ електоральної бази.

Тому важливою ознакою утвердження демократії в західних країнах стала багатопартійна система, адже в тоталітарних країнах, якими були до 1945 р. нацистська Німеччина та фашистська Італія, існувала однопартійна система. У авторитарних країнах Південної Європи багатопартійності теж не було. Зміцнення демократії після Другої світової війни, зростання ваги середнього класу і перетворення його на основну силу соціальної стабільності стали основною передумовою піднесення значущості демократичних партій як провідної політичної сили.

З-поміж знакових змін у партійно-політичних системах країн Заходу після Другої світової війни (упродовж 1950–1960-х рр.) варто виокремити такі:

- ▶ *по-перше*, такі партії, як нацистська та фашистська втратили можливість легальної діяльності;
- ▶ *по-друге*, деідеологізація партій і їхня орієнтація на представництво загальнонаціональних інтересів призвели до загального зрушення у бік центру;
- ▶ *по-третє*, перехід влади від однієї партії до іншої став менш болючим для держави;
- ▶ *по-четверте*, відбулися зміни в політичній культурі суспільства, унаслідок чого наголос з конфронтації змістився на діалог і співпрацю.

Починається процес формування «масових» (загальнонародних) партій. В країнах Заходу стверджується двопартійна (Велика Британія та США) та багатопартій-

на система. Це призвело до розширення виборчого права, яке в країнах Заходу стало насправді всезагальним. У більшості країн у 1960-і рр. віковий ценз зупинився на позначці 18 років.

БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Ви вже знаєте, чим пропорційна виборча система відрізняється від мажоритарної. Висловіть власну точку зору, чи одна з них є досконалішою, чи доцільніше застосування змішаної системи? Свою думку аргументуйте прикладами.

Отже, партійна система фіксує якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом, представляючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь у її здійсненні чи впливає на цей процес.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок процесу падіння авторитарних режимів в країнах Південно-Західної Європи.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела інформації, зробіть порівняльну таблицю авторитарних режимів у Португалії та Іспанії. Визначте, що у них було спільного та відмінного в політичній, економічній та соціальній сферах.

Логічну

1. Які причини мала «революція гвоздик» у Португалії?
2. Яким чином відбувався процес переходу Іспанії до демократії після смерті генерала Франко?
3. Схарактеризуйте режим «чорних полковників» у Греції. Чи можна його назвати авторитарним? Відповідь обґрунтуйте.

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до прагнення деяких людей мати «тверду руку» та «жорсткий порядок» в Україні. Які причини, на вашу думку, породжують такі бажання?

Громадянську

Як ви вважаєте, в демократичному суспільстві кожен громадянин має бути членом якогось громадського об'єднання або партії, чи це не обов'язково?

25 квітня 1974 р. – перемога «революції гвоздик» у Португалії
серпень 1974 р. – падіння режиму «чорних полковників» у Греції

Етнонаціональні проблеми Заходу у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що вам відомо про період рабства у США. Коли і за яких обставин воно було скасоване?

1. Рух афроамериканців США за громадянські права. Мартін Лютер Кінг. Однією з найгостріших внутрішніх проблем США, що сягає корінням у далеке минуле, була расова проблема. Особливо гостро вона стояла перед країною у

1950–1960-х рр. Незважаючи на проголошену конституцією рівноправність американських громадян, США залишалися країною расової нерівності й дискримінації. Наприклад, Верховний суд США 1954 р. скасував роздільне навчання негритянських та білих дітей. Проте расисти відмовилися підкоритися цьому рішення. Коли група негритянських школярів у Літл-Рок (штат Арканзас) намагалася відвідувати школу, в якій навчалися білі діти, расисти вдалися до терору.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Багато разів я бачив, як негри стояли ззаду, тоді як у передній частині взагалі не було пасажирів. Траплялося і таке, що білі стояли, а задні місця лишалися вільними... Якщо білий чоловік поступався кольоровій вагітній жінці місцем, водій виганяв із автобуса їх обох.

(Із спогадів американського письменника Г. Голдена «Правильний час»)

Прокоментуйте наведений текст. Чи має виправдання таке ставлення до афроамериканців?

Під час виборчої кампанії майбутнього президента США Джона Кеннеді у 1960 р. в одному з південних штатів було заарештовано Мартіна Лютера Кінга – відомого борця за права афроамериканців. Дж. Кеннеді особисто зателефонував його дружині, а тим часом його брат Роберт Кеннеді домогся звільнення пастора під заставу. Як наслідок, Кеннеді здобув перемогу в усіх округах, де більшість становили афроамериканці. Проте полегшити їхнє становище не дозволяла вкрай негативна позиція конгресу.

Не діставши підтримки з боку законодавців, Кеннеді вирішив скористатися юридичними процедурами. Вже у день його інаугурації чорношкірий Джеймс Мередіт написав заяву на навчання в університеті штату Міссісіпі, поріг якого від часу заснування не переступала нога чорношкірого громадянина США. Отримавши відмову, Мередіт звернувся до місцевого суду, але й там його клопотання було відхилено. Нарешті, у вересні 1962 р. остаточно, здавалося б, крапку поставив Верховний суд, який визнав законність вимог афроамериканця. Проте, перешкодити реєстрації Мередіта до університету з'їхалися расисти з усього штату й із-за його меж. Судових виконавців зустріла злива каміння, металеві труби, запалювальна суміш і навіть кулі. Заворушення, внаслідок яких двоє людей загинуло, 28 було поранено і 166 дістали тяжкі тілесні ушкодження, вдалося придушити лише за допомогою армії. Але прецедент був створений – Мередіт отримав можливість відвідувати університет.

На початку 1960-х рр. афроамериканський рух вийшов на новий етап. Він мав характер масової боротьби за соціальні права, досягнення справді громадянського рівноправ'я і доступу до політичної влади. Визнаним лідером негритянського руху залишався Мартін Лютер Кінг, якому було присуджено Нобелівську премію миру. **4 квітня 1968 р.** він став жертвою замаху, що взагалі поставило країну на межу громадянської війни. За один тиждень – із 4 до 11 квітня 1968 р. – повстання афроамериканців охопили стільки ж міст, що й за весь попередній рік. На придушення расових безладів уряд кинув 100 тис. поліцейських, національних гвардійців і солдат.

■ Мартін Лютер Кінг (другий зліва)
 Розгляньте ілюстрацію. Що вам відомо про цю людину?

Усього за час «чорних бунтів» 1964–1969 рр. загинуло 250 осіб, було поранено майже 11 тис. американців, переважно чорношкірих.

В наступні десятиліття американська влада вирішила проблему расової дискримінації і зараз афроамериканці в реальності мають ті самі права, що біле населення.

БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Чому, на вашу думку, проблема расової сегрегації гостро стояла тільки у США?

2. Прояви етнонаціоналізму (проблеми Квебеку, Ольстеру, баскське питання). Однією з найгостріших проблем Канади в 1960–1970-х рр. була національна проблема. Специфікою країни є існування трьох великих етнічних груп: англо-канадці – близько 40 % населення, франко-канадці – близько 27 %, інші національні меншини – близько 33 % (українські канадці – одна з найчисленніших меншин, більше мільйона громадян). Провінція Квебек, 4/5 населення якої становлять франко-канадці, до 1960-х рр. відставала від інших частин країни за рівнем економічного розвитку. Швидка індустріалізація 1960-х рр. корінним чином змінила ситуацію.

У 1960-ті рр. Квебек за рівнем економічного розвитку і соціальної структури вже не поступався Онтарію й північному сходу США. Але це «вирівнювання» не супроводжувалося зміною основних показників, які характеризують становище трудящих мас.

Особливості становища у Квебеку

- ▶ він був провінцією найвищого безробіття;
- ▶ низького рівня життя;
- ▶ на підприємствах, у конторах переважала англійська мова, без знання якої неможливо було одержати роботу;
- ▶ середня платня франко-канадців була на 40 % нижчою, ніж в англо-канадців.

Застаріла система освіти, яка до того ж знаходилася в руках церковників, великою мірою спричинила усунення франко-канадців від участі в науково-технічному прогресі. Загострення національного питання поставило під загрозу існування Канадської Федерації.

Франко-канадці почали претендувати на збільшення своєї частки в політичному та економічному житті Канади. У провінції з'явилися сепаратистські організації, які виступали за відокремлення Квебеку від Канади. Деякі з сепаратистських організацій діяли терористичними методами. Найяскравішим проявом сепаратистських настроїв населення Квебеку став бойкот візиту британської королеви Єлизавети II у 1964 р.

Частково проблему Квебеку намагався вирішити лідер ліберальної партії франко-

■ Трюдо зі своїм сином Джеймсом, який нині є прем'єр-міністром Канади

канадець **П. Трюдо**, якого 1968 р. було обрано прем'єр-міністром Канади. З його ініціативи 1969 р. парламент ухвалив закон про надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні. Значно більше франко-канадців ставали державними службовцями. На потреби розвитку провінції почали виділятися додаткові кошти.

На початку 1982 р. британський парламент прийняв останній закон, який має відношення до Канади. Цей закон дістав назву Акт про Канаду 1982 р. На основі цього закону канадський парламент **17 квітня 1982 р. ухвалив Акт про**

конституцію 1982 р. Нова конституція містила повний текст старої конституції та доповнень до неї, прийнятих британським парламентом до 1975 р., а також новий розділ про основні права і свободи (Хартія прав).

Конституція надала велику самостійність провінціям у вирішенні їхніх внутрішніх справ. Законодавчу владу в провінціях, які формально очолюються лейтенант-губернаторами, здійснюють законодавчі асамблеї, виконавчу – кабінети міністрів на чолі з прем'єрами.

У конституції не знайшла визнання рівноправність франко-канадської нації. Квебек у ній продовжував розглядатись як одна з провінцій Канади, хоч він і мав мовно-культурну специфіку. У день, коли в Оттаві в присутності королеви Єлизавети II святкували прийняття конституції, у Монреалі відбулася багатотисячна демонстрація протесту; у Квебеку за вказівкою провінційного уряду було приспущено прапори. Квебек приєднався до законодавчої реформи лише 1987 р.

Проблема Ольстеру. Ольстерська проблема полягає в незадоволенні північно-ірландських католиків поділом Ірландії у 1921 р. та їх нижчим в порівнянні з протестантами політичним і соціально-економічним статусом. Ольстерська проблема носить етноконфесійний характер.

Розвиток цієї проблеми можна поділити на три основні етапи. На першому, який тривав із 1921 р. до кінця 60-х років ХХ ст., уся повнота влади в Північній Ірландії належала протестантам, а відносини між двома громадами дедалі більше загострювалися; другий – із кінця 60-х років до початку 90-х років ХХ ст. – характеризується інтенсивною боротьбою католицької меншини за свої права та втручанням британського уряду в урегулювання проблеми; особливістю третього етапу, який розпочався в 90-х роках ХХ ст. і триває досі, є початок багатосторонніх переговорів про подальшу долю Ольстера та зменшення напруження на північному сході ірландського острова.

У кінці 60-х років ХХ ст. посилюлася боротьба католицької меншості за свої права, оскільки в Північній Ірландії існувала справжня дискримінація за конфесійною та національною ознаками. В 1969 р. у Північну Ірландію було введено війська для підтримки миру на 2-3 місяці, а виявилось – на 38 років.

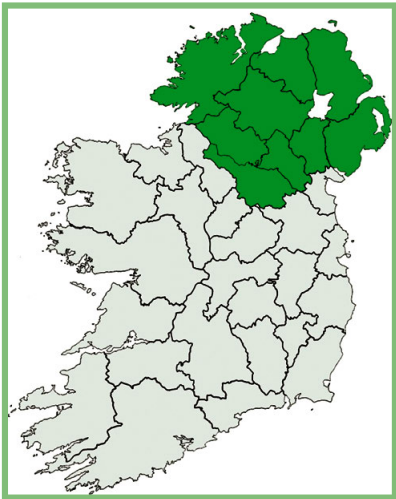
Таким чином, із кінця 60-х років ХХ ст. у Північній Ірландії почалася громадянська війна. ІРА (Ірландська республіканська армія) розгортає активну боротьбу. Двома основними джерелами поповнення арсеналів ІРА були США та Лівія. Повстанці постійно підтримують зв'язки з іншими терористичними угрупованнями. Але при цьому, на відміну від ісламських екстремістів, ніколи не прагнули вчинити масові вбивства мирних громадян. Суто по-європейськи завжди намагалися завчасно повідомити про закладені бомби, демонструючи цим, що воюють з «системою», а не з людьми.

Незважаючи на присутність британських військ у регіоні, ІРА протягом 1970-1980-х років ХХ ст. вела ефективну кампанію, час від часу роблячи деякі частини Ольстера недоступними для англійців. Поліція і армія не могли справитися з повстанцями. Вибухи гриміли по всій Англії. Лондон звик до щотижневих кровопролитних акцій повстанців. Бойовики ІРА таким чином намагалися досягнути своїх цілей – безповоротного переходу шести північно-східних графств (тобто Ольстера)

■ Так іноді виглядали свого часу вулиці ірландського Ольстера.

Прокоментуйте зображене. Чому, на вашу думку, дівчинка зовсім не реагує на озброєну людину на вулиці?

■ Ольстер на карті Британії

Здавалось б, найстаріша «гаряча точка» Західної Європи перейшла до політично-врегулювання етнополітичного конфлікту, який триває, на думку деяких істориків, ось уже вісім століть. Однак у 2012 році про своє виникнення оголосила **Нова Ірландська республіканська армія**, яка більше нагадує організоване злочинне угруповання та останнім часом бере відповідальність за організацію заворушень.

Баскське питання. На сьогоднішній день проблеми сепаратизму є досить актуальними через їхню велику кількість у всьому світі. Деякі території, які намагаються відділитися, стають врешті-решт самостійними державами, але деякі так і залишаються частинами країн-лідерів. Країна Басків є яскравим прикладом того, як на протязі всієї своєї історії намагання відокремитись від Іспанії не дало ніяких суттєвих результатів. Особливого загострення це питання набуло в період ХХ ст. і продовжується у ХХІ ст. через недосагнення поставленого завдання. Адже конституція Іспанії (1978 р.), ґрунтується на «неподільній єдності іспанської нації, спільній та соборній батьківщині для всіх іспанців», хоча і гарантує «право на самоврядування національностей та регіонів, які є складовою іспанської нації, та солідарність між ними». У роки демократії, на етапі трансформації унітарної франкістської держави в державу автономій, Країна Басків стала однією з 17 автономних областей Іспанії.

Конституція 1978 р. і положення Статуту автономії (1979 р.) враховують історичні особливості взаємини Країни Басків з центром і разом з тим надають їй такий обсяг прав і свобод, якого вона ніколи не мала у своїй історії. У неї є:

- ▶ власні парламент та поліція;
- ▶ радіо, два телеканали;
- ▶ двомовна система освіти;
- ▶ своя податкова система.

Баски визнаються як національність. Однак нелегальна військова революційно-політична організація «ЕТА» не захотіла й не зуміла відшукати гідне місце в новій політичній системі суспільства. Ворогом розглядалася саме іспанська держава. «ЕТА» вважала за краще добиватися своєї головної мети – проголошення незалежної «Великої Басконії» – терористичними методами.

У діяльності «ЕТА», як основного каталізатора у боротьбі за незалежність з іспанською державою, можна виділити чотири етапи:

під юрисдикцію Республіки Ірландія та припинення дискримінації, рівність усіх громадян. Поряд із британськими військами і королівськими ольстерськими констеблями, з ІРА боролись і протестантські напіввійськові формування. 10 квітня 1998 **Угода великодня п'ятниці** побачила світ і передбачала збереження Ольстера у складі Сполученого Королівства з паралельним зміцненням зв'язків з Ірландією.

У 1998 р. у Північній Ірландії був створений парламент – Північноірландська ассамблея. У 2005 р. керівництво ІРА заявило про повну відмову від насилля та роззброєння. Перехід до демократичних методів боротьби за права етноконфесійної меншини дав змогу розпочати вивід британських військ із Північної Ірландії. 1 серпня 2007 р. офіційно завершена операція британської армії з підтримки порядку в Північній Ірландії (Ольстері), яка тривала 38 років.

▶ **Перший (1968–1978 рр.)**, коли етарівці взяли курс на розгортання революційного руху проти франкізму, а потім зародження демократії, діючи за схемою «акція – репресія – акція». Передбачалося, що теракт провокує державу на репресії, які посилюють підтримку організації серед населення і дозволяють перейти до нових терактів, що викликає, у свою чергу, нову хвилю репресій. Підсумком повинна була стати революція.

▶ **Другий етап (1978–1998 рр.)** терористи визначали як «війну на виснаження». Вбивства здійснювалися з метою тиску на владу, щоб їй не залишалося нічого іншого як задовольняти пропоновані вимоги.

▶ **Третій етап (1998–2003 рр.)** почався після того, як терористи налагодили співпрацю з поміркованими націоналістами своєї автономної області в особі **Баскської націоналістичної партії** (далі БНП). Єдиний фронт радикальних і поміркованих націоналістів повинен був, на думку етарівців, значно посилити потенціал тиску на іспанську владу і збільшити шанси на успіх.

▶ **Четвертий етап (2003 р. і до сьогодні)** став періодом «пом'якшення». Він характеризується охолодженням у відносинах з БНП в діяльності бойовиків. Організація залишилася без чіткої програми дій.

Завдяки ефективним діям іспанських і французьких сил безпеки «ЕТА» помітно ослабла. 2017 року члени терористичної організації «ЕТА» приступили до повного роззброєння. Поступово керівництво баскської автономії стає на шлях політичного вирішення проблем регіону. У 2003 р. «новий курс» матеріалізувався в «плані Ібарретче», який називався «Політичний статут баскської спільноти». У вересні 2003 р. голова автономного уряду Країни Басків Хуан-Хосе Ібарретче виступив із проектом створення «особливого режиму відносин між нею та іспанською державою, заснованого на вільній асоціації». За «планом Ібарретче» Країна Басків повинна самостійно вирішувати проблеми планування та організації економічного розвитку, трудового законодавства та соціальних відносин, володіти власною судовою системою, мати свої представництва за кордоном. Згідно із проектом, «план Ібарретче» замінив би конституцію Іспанії, європейське та міжнародне право. По суті, втілення проекту в життя передбачало досягнення якогось проміжного рубежу між повною незалежністю Країни Басків і її автономією. При голосуванні в баскському парламенті в грудні 2004 р. прихильникам цього плану вдалося добитися його схвалення з невеликою перевагою (39 проти 35 голосів). Однак провідні політичні партії Іспанії відкинули його як такий, що суперечить конституції. А в лютому 2005 р. його з переважною більшістю голосів відхилили й кортеси.

28 червня 2008 р. парламент регіону, населеного басками, прийняв рішення про проведення в жовтні опитування населення, що могло б вирішити питання незалежності від Іспанії в 2010 р. Центральний уряд Іспанії оскаржив рішення керівництва Країни Басків в конституційному суді, звинувативши політиків в сепаратизмі і порушенні конституції.

Таким чином, можна зробити висновок, що баскський сепаратизм, який зародився ще досить давно, загострився наприкінці ХХ ст. та набув досить великого розмаху. На сьогодні баски мають повну автономію своєї держави, але для них цього недостатньо. Керівництво Іспанії не зацікавлене у незалежності Країни Басків через ви-

■ Живий ланцюг басків на підтримку незалежності Каталонії

Після теракту

сокий економічний та культурний розвиток цього регіону. Також важливим фактором є те, що Іспанія є багатонаціональною країною і окрім басків на незалежність можуть претендувати такі області, як Галісія та Каталонія. Остання зробила таку спробу 2017 р., а це вже може спричинити національний конфлікт в державі, що призведе до її роздробленості, а також втрати політичного, економічного впливу в регіоні. Тому уряд Іспанії вимушений проводити більш гнучку політику в питанні баскського сепаратизму.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. Який рік був самим напруженим в боротьбі афроамериканців за свої права?
2. Прослідкуйте етапи діяльності Ірландської республіканської армії (ІРА) та революційно-політичної організації «ЕТА». Що в них є спільного, а що їх різнить?

Просторову

Покажіть на карті, де знаходяться Квебек, Ольстер і Країна Басків. Як територіальне розташування регіонів впливає на внутрішню ситуацію в них?

Інформаційну

Використавши додаткові джерела, зробіть історичний портрет Мартіна Лютера Кінга.

Логічну

1. Чому в такій демократичній країні, як Канада, виникла проблема з франкомовним населенням?
2. Які економічні причини Ольстерської проблеми?
3. Чому баски, маючи широку політичну автономію, незадоволені своїм статусом?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до боротьби воєнізованих угруповань, таких як ІРА та «ЕТА» за права певної частини населення. Що ми можемо підтримати в їхній ідеологічній платформі, а що маємо категорично не сприймати?

Громадянську

За які свої права найактивніше боролися афроамериканці у 1950–1960-х рр.?

1979 р. – ухвалення Статуту автономії Країни Басків

17 квітня 1982 р. – прийняття канадським парламентом Акту про конституцію 1982 р.

10 квітня 1998 р. – підписання Угоди великодньої п'ятниці стосовно Ольстеру

Боротьба за зміцнення демократії в країнах Заходу

АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Чому, на вашу думку, потребувало змін становище із правами людини в країнах Заходу?

1. Захист прав конфесійних, мовних і сексуальних меншин. На межі XIX–XX століть у світі почало формуватися усвідомлення того, що в різних державах проживає значна кількість груп людей із властивими їм мовними, релігійними, етнічними

особливостями, які прагнуть їх зберегти, а тому потребують спеціального юридичного захисту. Першим міжнародним органом, що почав опікуватися правами меншин, стала Ліга Націй, яка ініціювала ухвалення низки міжнародних договорів у цій галузі. З другої половини XX століття питанням юридичного захисту прав меншин стали надавати увагу в рамках ООН, а особливо на регіональному рівні, насамперед в Європі та в окремих державах.

Чинне міжнародне право визнає за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, всі загально визнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, ст. 27). У той же час міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається в основному рамковим: відсутнє визначення національної, етнічної, релігійної, мовної меншини, серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається визначення суб'єкта права меншини. На відміну від системи Ліги Націй, де захист національних меншин розглядався переважно як захист групи, після Другої світової війни перевагу було віддано захисту особистих прав людини. Це надає можливість захистити як права індивідів, так і права груп, у які вони входять.

До спеціальних прав меншин можна віднести такі:

- ▶ право на існування, у тому числі право на фізичне існування;
- ▶ право на повагу до своєї культурної самобутності, включаючи свободу від примусової асиміляції;
- ▶ заборону дискримінації осіб, які належать до національних та інших меншин;
- ▶ право на культурну автономію;
- ▶ право на захист від будь-якої діяльності (включаючи пропаганду), що має ворожий вплив на усвідомлення та розвиток самобутності меншини.

РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Стаття 14 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. встановлює принцип недискримінації, зокрема, оголошує поза законом, принаймні стосовно користування правами і свободами, які гарантовані цією конвенцією, будь-яку дискримінацію, що ґрунтується на таких особливостях, як мова або зв'язок з національною меншиною. Однак вона лише надає особам право не бути підданими дискримінації, а зовсім не створює систему рішучого захисту мов меншин та громад, що їх використовують. Тому Парламентська асамблея Ради Європи закликала доповнити Європейську конвенцію захисним механізмом. Який захисний механізм, на вашу думку, може бути створений?

Один із таких документів – затверджена Комітетом міністрів Ради Європи і чинна з 1 лютого 1998 р. **Рамкова конвенція про захист національних меншин**, яка є першим чинним спеціальним багатостороннім вельми дієвим міжнародно-правовим документом, присвяченим захистові прав національних меншин загалом, у якому наголошується, що такий захист становить невід'ємну складову міжнародного захисту прав людини.

Іншим, найважливішим європейським міжнародно-правовим актом у сфері захисту регіональних мов або мов меншин є ухвалена в рамках Ради Європи у 1992 р. **Європейська хартія регіональних мов або мов меншин**, яка набула чинності 1 березня 1998 р. Її ратифікувало близько половини європейських країн.

Хартія містить у собі антидискримінаційні застереження й передбачає реальні заходи, спрямовані на активну підтримку таких мов.

Метою Хартії є також, наскільки це дозволяють умови, забезпечення вживання регіональних мов або мов меншин у сфері освіти й у засобах масової інформації, в судах та адміністративних установах, в економічному, соціальному житті та культурній діяльності. Порушники цього та інших міжнародних документів стосовно захисту мов, можуть бути притягнуті до суду.

Як приклад справи, що розглядав Європейський суд з прав людини стосовно мовних прав, пов'язаних з правом на освіту, можна навести справу Кіпра проти Туреччини. Справа «**Кіпр проти Туреччини**» була обумовлена закриттям єдиної середньої школи, яка забезпечувала отримання середньої освіти грецькою мовою в північній частині Кіпру. На думку суду, це було заперечення основного права на освіту, оскільки для переходу до наступного рівня отримання освіти учні не мали достатніх знань турецької мови.

Щодо інших соціальних груп, які традиційно асоціюються з меншинами, відзначимо, що розгляд питань стосовно прав гомосексуалів, на міжнародному рівні розпочався дещо пізніше. Лише у **червні 2011 р.** Рада з прав людини ООН вперше ухвалила резолюцію, що забороняє дискримінацію цих осіб. Проте у 72 (за іншими даними 80) країнах світу, наприклад Індії, Лівії, Єгипті, гомосексуальність є незаконною і карається значними строками тюремного ув'язнення, а в 13 країнах карається смертною карою.

У **червні 2013 р.** Європейський Союз ухвалив директиву про захист прав сексуальних меншин США 2015 р. запровадили посаду омбудсмена з прав сексуальних меншин, а Верховний Суд США того ж року узаконив одностатеві шлюби на території всіх штатів. Пізніше було визнано право гомосексуальної сім'ї на всиновлення.

БЛІЦ-ОБГОВОРЕННЯ

Висловіть своє ставлення до одностатевих шлюбів та дозволу на усиновлення дітей такими парами. Порушує чи ні таке усиновлення прав дітей виховуватись у традиційних сім'ях? Чому ви так вважаєте? Аргументуйте.

2. Молодіжні виступи кінця 1960-х рр. Рух хіпі. Молодіжний рух другої половини 60-х рр., з одного боку, спричинив гостру політичну кризу в багатьох західних державах, а з іншого, став результатом і проявом глибокої кризи основних соціальних (світоглядних, культурних, освітньо-виховних тощо) цінностей суспільства. Його лідери та активісти прагнули змінити суспільство, починаючи від головних засад західної цивілізації та культури до внутрішнього світу кожного окремого індивіда. Натомість вони пропонували суспільству новий тип молодого людини з особливими молодіжною ідеологією та світоглядом, специфічним стилем життя, поведінкою, зовнішнім виглядом тощо.

Протестні настрої молоді мали різні вияви: від гострих соціально-політичних виступів, таких як «**червоний травень**» **1968 р.** у Франції, до створення субкультури хіпі в США.

Приводом до початку протестів у Франції **1968 р.** стало закриття університету Нантер **2 травня**. 3 травня студенти-активісти Сорбонни (Париж) вийшли на демонстрацію, яка й стала початком «червоного травня». У відповідь ректор Сорбонни скасував заняття в університеті і викликав поліцію. Згодом в Латинському кварталі, де розташований університет, відбулася бійка між студентами, які нічого не очікували, й поліцейськими, які застосували кийки і гранати зі слезогінним газом, пакували демонстрантів у машини. Результатом було 596 затриманих, сотні поранених. 4 травня закрили Сорбонну.

До протестів долучалися все нові організації. **7 травня** на вулиці Парижа вийшли 50 тисяч студентів, були висунуті вимоги вивести поліцію з території Сорбонни, демократизувати вищу школу. Демонстрації підтримки пройшли також у багатьох міс-

тах Франції. В ніч з **10 на 11 травня** відбулася «Ніч барикад» – барикадні бої між студентами та поліцейськими. Двадцятитисячна студентська демонстрація намагалася пройти на правий берег, аби дістатися Міністерства юстиції та Управління телебачення, але дорого їм перегородили поліцейські. Студенти відійшли, але на бульварі Сен-Мішель вони знову наткнулися на правоохоронні органи. Почали з'являтися барикади (близько 60).

Студентів підтримали робітники і службовці Парижа. 13 травня відбувся 24-годинний страйк, у якому брали участь близько 10 мільйонів робітників, що становило на той час близько двох третин усієї робочої сили. Грандіозна восьмитисячна демонстрація відбулася в Парижі, після якої студентство захопило Сорбонну. В Ліоні на вулиці вийшло 60 тисяч, в Марселі – 50, також студентами було захоплено Стразбурзький університет.

З 14 травня захоплення робітниками підприємств стало звичною справою, там, де підприємства не захоплювали, їхні робітники просто оголошували страйк. Станом на 20 травня постійно страйкувало вже понад 10 мільйонів робітників, на заводах виникали автономні угруповання.

Результатом «червоного травня» стало прийняття «Закону про вищу освіту», «Закону про орієнтацію», який координував дії вищої школи безпосередньо із потребами економіки і таким чином знижував ризик безробіття для випускників. Студенти отримали дозвіл на політичну діяльність та самоврядування на території університетів і студентських містечок, зросла участь студентів у самоуправлінні, і загалом відбулося підвищення соціального статусу студента. Ці події мали великий суспільний вплив, демонструючи ще раз, що можуть зробити студенти, особливо коли їх підтримують робітники та службовці. Згадки про «червоний травень» часто трапляються в мистецтві, більше в кінематографі та літературі.

Інший масовий молодіжний рух 1960-х рр. – **рух хіпі** – виник у США.

Xini (англ. *hippy* або *hippie*; від розм. *hip* або *her* – «розуміє, що знає») – одна з найпоширеніших молодіжних субкультур. Рух сформувався в Сан-Франциско у середині 60-х років XX століття як протест проти обивательщини (вужкість поглядів).

В основі ідеології хіпі лежить філософське вчення, пов'язане з «рухом Ісуса». Вони дотримуються пацифістських поглядів (основний символ руху хіпі – «пацифік», тобто «хрест світу» – символ, створений Джеральдом Холтомом у 1958 р. для руху, що боровся за ядерне роззброєння); сповідують ідею «непротиплення злу насильством», схильні до творчості. Основна форма проведення дозвілля – тусовки з невгасаючими дискусіями, постійною полемікою і обов'язковим музичним супроводом. Тусовки супроводжуються, як правило, вживанням алкоголю і наркотиків. Хіпі нерідко тікають з рідної домівки, подорожуючи практично без коштів для існування. Відома любов хіпі до квітів і до ходіння босоніж (одна з назв руху – «діти квітів»).

■ Висловіть свої враження від зовнішнього вигляду хіпі. Свою точку зору аргументуйте.

■ На вулицях Парижа

Головним новаторством хіпі у мистецтві стало внесення у творчість елементу спонтанності. І весь цей рух відбувався під гаслом, взятим з пісні Beatles «All You Need Is Love» (у перекладі з англ. — *«все, що тобі потрібно, — це любов»*). Тема любові до всіх і до всього є настільки наскрізною для хіпі, що навіть немає сенсу зупинятися на ній. Рух хіпі розвивався «хвилями»: **«перша хвиля»** належить до кінця 60-х — початку 70-х років XX століття, **«друга хвиля»** — до 80-х років.

Приблизно з 1989 р. спостерігається різкий спад, що виявлявся в значному зменшенні числа прихильників даної субкультури. Проте в середині 90-х рр. несподівано заявила про себе «третя хвиля» хіпі. Зовнішній вигляд хіпі «третьої хвилі» достатньо традиційний: довге скуйовджене волосся, джинси або джинсова куртка, іноді балахон невизначеного кольору, на шії — **«ксивник»** (невелика шкіряна сумочка, прикрашена бісером або вишивкою). На руках — **«фенечки»**, тобто саморобні браслети або намиста, найчастіше з бісеру, дерева або шкіри. Даний елемент атрибутики хіпі вийшов за субкультурні рамки, розповсюдившись серед молоді: «фенечки» можуть прикрашати руки і школярки, і викладачки вузу. Від «класичних» хіпі «третю хвилю» відрізняють такі атрибути, як рюкзак і три-чотири кільця у вухах, рідше в носі (пірсинг). Незважаючи на такий «екзотичний» зовнішній вигляд хіпі і спроби втекти від повсякденного життя, занурившись у світ музики, кохання, філософії, цей рух опосередковано справив вплив на внутрішню і зовнішню політику США. Уряд ухвалив декілька антидискримінаційних законів і почав процес припинення війни у В'єтнамі.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок подій «червоного травня» у Франції.

Інформаційну.

Використавши текст підручника та додаткові джерела, напишіть есе про рух хіпі у США.

Логічну

1. Проаналізуйте спеціальні права меншин, зафіксовані в міжнародних документах.
2. Назвіть причини спалаху молодіжних рухів у другій половині 60-х рр. XX ст.

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до руху хіпів.

Мовленнєва

Обговоріть, яке значення для України має Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, яку ратифікувала українська влада. Використавши додаткові джерела, наведіть приклади використання цього документу у внутрішній політиці України.

§7 Особливості економічного розвитку країн Заходу у другій половині XX ст.

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте економічне становище країн Заходу в першій половині XX ст., та зміни, що відбулися в ньому після Другої світової війни

1. Науково-технічна революція. У другій половині XX ст. відбуваються глобальні зміни в житті більшості народів Землі. Ці зміни пов'язані з прискоренням процесу урбанізації, науково-технічною революцією, глобалізацією всіх сфер життя суспільства.

Термін **«НТР»** запровадив у науковий обіг англійський учений **Дж. Бернал** наприкінці 50-х рр. XX ст. Наукова революція розпочалась наприкінці XIX — на початку XX ст. з початком вивчення структури матерії, відкриття електрона, фотона, протона та інших елементарних частинок, дослідженням різних видів випромінювання, створенням нових хімічних елементів, теорії відносності. На основі цих та інших відкриттів збудовано ядерні реактори, лазери, ЕОМ, космічні апарати, відбулося злиття наукової й технічної революції.

► **Сутність НТР.** Науково-технічна революція (НТР) — процес якісних змін у техніці й технології виробництва, в організації праці та управлінні господарством, у самій трудовій діяльності людини, що відбувається на засадах використання здобутків науки в процесі виробництва.

Провідні риси НТР:

► **Універсальність та всеохоплюваність.** НТР «проникла» у найвіддаленіші куточки світу, вона впливає на всі компоненти природи: на повітря, на рослинний і тваринний світ. НТР суттєво змінила всі сторони життя людини — на виробництві і вдома, вплинула на побут, культуру та навіть психологію.

► **Постійне прискорення науково-технічних перетворень,** яке проявляється як стрімке скорочення періоду між науковим відкриттям та впровадженням його у виробництво (між винаходом принципу фотографування та створенням першої фотографії пройшло 102 роки, впровадження телефону зайняло 56 років, телебачення — 14 років, створення атомної бомби — 6 років). Ця риса НТР призвела до того, що різноманітне виробниче устаткування морально застаріває швидше, ніж зношується фізично.

► **Зміна ролі людини у суспільному виробництві** — зараз цінується не м'язова сила, а якісна освіта та розумові здібності.

► **Тісний зв'язок з військовим виробництвом.** Лише з середини 50-х років XX століття НТР охопила невійськові виробництва (спочатку були Хіросіма і Нагасакі, а лише потім мирне використання атомної енергії; так точно і використання стільникового зв'язку спочатку передбачалося лише у військовій справі).

Провідні напрямки вдосконалення виробництва в умовах НТР:

► Комп'ютеризація.

► Комплексна автоматизація використання мікропроцесорів, механічних маніпуляторів, роботів тощо.

► Прискорений розвиток атомної енергетики.

► Виробництво нових матеріалів (напівпровідники, керамічні та синтетичні матеріали).

► Прискорений розвиток біотехнології (генетична білкова та генна клітинна інженерія, мікробіологічний синтез, біогаз).

► Космізація, (авіаракетно-космічна індустрія), використання космічних станцій для одержання нових матеріалів, наприклад сплавів в умовах невагомості. В майбутньому на навколосезних орбітах будуть працювати цілі заводи.

2. Зростання ролі професійних фахівців і техніків. У 70-ті роки XX ст. експансія інформаційної економіки викликала вибухове підвищення попиту на тих працівників, які, володіючи розвиненим інтелектом і гарною освітою, були здатні трансформувати одержувану інформацію в нові знання і використовувати їх у виробничому процесі. «Клас інтелектуалів» стали найчастіше визначати як соціальну спільноту людей, яка втілює в собі знання й інформацію про виробничі процеси і механізми суспільного прогресу в цілому. При цьому підкреслювалося, що головним об'єктом

власності, який дозволяє цьому класу займати домінуючі позиції в суспільстві, є не земля і капітал, а інформація і знання, якими володіють конкретні люди.

Найбільш очевидною ознакою цього класу є високі стандарти освіти, прийняті в цьому середовищі.

РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Статус працівника в постіндустріальному суспільстві визначається не стільки освітнім рівнем, скільки його вміннями. Так, у 60–70-х роках минулого століття випускники коледжів вважалися висококваліфікованими фахівцями і їхні прибутки зростали набагато швидше, ніж у випускників шкіл. Однак уже з кінця 1980-х років стали більше цінуватися носії унікальних знань про певні виробничі процеси і технології. Тобто власники дипломів коледжів перетворилися на звичайних працівників, а їхні прибутки стали стійко знижуватися. Чи завжди освітній рівень людини дає підвищення її зарплатні? Яка ситуація існує в Україні?

Особливістю «класу інтелектуалів» є їхня незалежність і від «буржуа», і від «пролетаріату». По-перше, вони можуть здобувати необхідні їм засоби виробництва (комп'ютер, факс, мобільний телефон і т. п.) в особисту власність. По-друге, їм немає необхідності експлуатувати інші соціальні групи для утвердження власної ролі в соціальній структурі. Доступність інформаційної техніки і технологій приводить до того, що все більше інтелектуальних працівників одержує можливість індивідуального виробництва інформаційних продуктів. У результаті вони поставляють на ринок не свою робочу силу, а готовий продукт своєї інтелектуальної діяльності, що найчастіше високо оцінюється. Ознаками цього класу є також виняткова мобільність: готовність відносно легко поміняти місце роботи; здатність створювати інтелектуальний продукт буквально в літаку з ноутбуком тощо.

3. Сучасні транснаціональні корпорації. За умов, коли технологічний прогрес уможливив створення найуспішніше працюючих корпорацій за наявності стартового капіталу усього в кілька доларів, швидкими темпами почали розвиватися компанії, орієнтовані на використання високих технологій та інтелектуальний потенціал їхніх засновників («**Microsoft**» **Б. Гейтса** – тому яскравий приклад). Сьогодні 15 з 20 найбагатших людей США очолюють компанії, що виникли протягом останніх 20 років. 13 з 20 не одержали ні цента спадщини, а самі створили і розвинули свій бізнес. На початку кар'єри в них в активі були лише хороша освіта, оригінальне мислення і неймовірна наполегливість. Період, що почався із **середини 1970-х років**, характеризувався різким зростанням доходів представників «класу інтелектуалів». Створюючи унікальний продукт, що є основою господарського прогресу і дуже високо оцінюється в умовах ринкової економіки, працівники інформаційного сектору забезпечили собі найвищий рівень добробуту. Вже до середини 1990-х років більше 80 % американців, які мали статки понад 1 млн дол., досягли подібного результату самі, а не одержали його в спадщину. З 1 % найзаможніших громадян Сполучених Штатів у 1999 р. лише кожний двадцять п'ятий жив на відсотки з вкладеного капіталу. Інші працювали на посадах менеджерів великих компаній, у юриспруденції, науці, культурі й т. ін.

Нині з мільйона найбільш багатих американців **понад 40 %** – це люди творчих професій, лікарі, вчені й адвокати, інші 60 % – наймані менеджери великих компаній, 2/3 яких – бакалаври або доктори наук. При досягнутому рівні добробуту в представників «класу інтелектуалів» і їхніх дітей все більшого значення набувають постматеріальні цінності. Дуже показовий приклад Б. Гейтса. Він одержує міжнародні нагороди за добродійність, що виражається десятками і сотнями мільйонів доларів пожертвувань. Розташовані в його будинку монітори постійно демонструють шедев-

ри світового живопису з передавальних камер, встановлених у залах найбільших картинних галерей. Оголошено, що його діти не успадкують весь капітал, а одержать небагато «на життя» для того, щоб самостійно його будувати. Однак неодмінною умовою такого «будівництва» є одержання хорошої освіти.

4. Політика зменшення соціальної нерівності. Постіндустріальний розвиток багатьох країн Заходу характеризується пріоритетом соціальних функцій, підпорядкуванням виробництва інтересам людини. Це розцінюється як еволюційний, прогресуючий процес. Вважається, що Німеччина стала першою державою світу, в післявоєнній конституції якої було закріплено положення про соціальну державу; ставши головною умовою прогресу, соціальна державність була заснована на конститутивних засадах, що дозволило кожній людині відчувати певну стабільність у бурхливому потоці соціальних змін повоєнного періоду. Складовими поняття «соціальна держава» тут розглядають «справедливість» та «гідне людини існування для всіх».

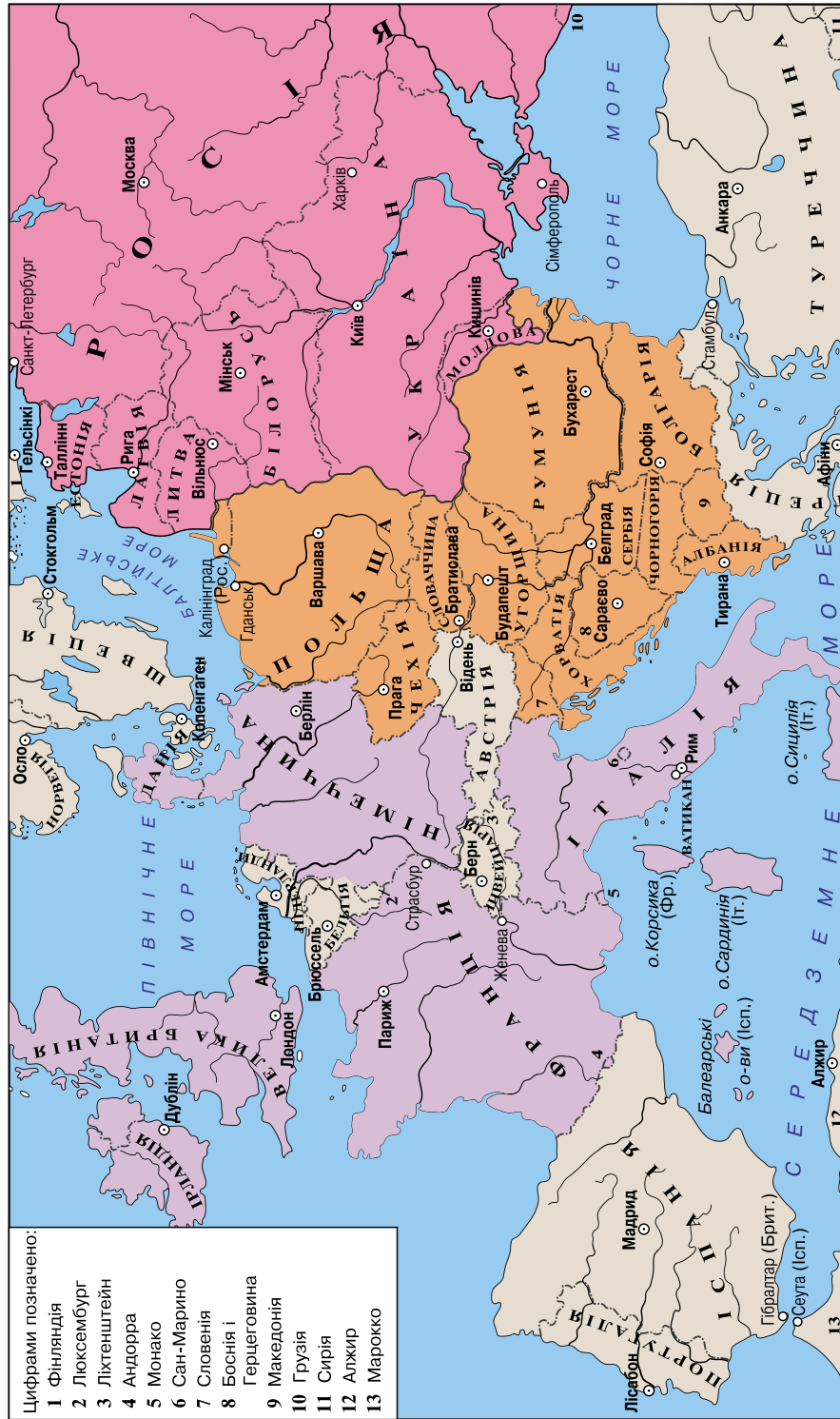
РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

У ФРН сьогодні домінує трактування терміна «соціальна держава» як організації, яка допомагає слабким, прагне вплинути на розподіл економічних благ у дусі принципів справедливості, для забезпечення гідного людини існування. Соціальна держава керується уявленнями, відповідно до яких кожна людина має можливість і зобов'язана забезпечувати себе та утримувати сім'ю. Відповідальність суспільства настає лише тоді, коли вимоги людини не задовольняються державою належним чином, що іменується соціальною допомогою. Чи можна назвати сучасну Україну «соціальною державою»? Субсидії за комунальні послуги – це соціальна допомога?

Забезпечення соціальної спрямованості ринкової економіки зумовлює необхідність перерозподілу доходу. Зі зростанням суспільного багатства нації постає потреба дедалі більше ресурсів ставити на службу людині задля досягнення хоча б мінімальних стандартів здоров'я, харчування й доходів. Зокрема, бюджетні платежі забезпечують пільги соціально незахищеним верствам населення, зокрема людям з інвалідністю і малозабезпеченим. У розвинених країнах є державні програми медичної допомоги, соціального забезпечення, допомоги сім'ї, що реалізуються шляхом перерозподілу доходів через бюджет. Уряд бере на себе завдання зменшити соціальну нерівність у суспільстві, вживши певних заходів і реалізувавши цільові програми.

Так, в 1950-х рр. у США популярною стала ідея «**суспільства загального благоденства**». Урядова політика була спрямована на зменшення кількості бідних та на зміцнення середнього класу, тобто людей, які мали свої будинки, автомобілі, побутову техніку, мали змогу навчати своїх дітей в університетах і коледжах.

В останні десятиліття уряди багатьох західних країн приділяють значну увагу програмам охорони здоров'я, на це виділяються значні кошти з бюджету, за рахунок страхових внесків, які сплачують як працюючі, так і роботодавці забезпечується лікування та профілактика найманих працівників та пенсіонерів, а людям, які не мають страхового полісу, допомагає держава. Наприклад, політика адміністрації американського президента **Білла Клінтона** у 90-х рр. XX ст. була спрямована на полегшення податкового тягаря середнього класу, надання податкових пільг підприємствам, що створюють нові робочі місця, щорічне підвищення на 20 млрд доларів інвестицій у федеральні програми, здійснення реформи системи охорони здоров'я. Схожі програми існують і в інших країнах – Німеччині, Австрії, Франції, Великій Британії, скандинавських країнах.

■ Країни Європи на початку XXI ст.

По-друге, зменшення соціальної нерівності відбувається через податковий механізм – уведення високих прогресивних податків на високі прибутки. В багатьох країнах, зокрема в Швеції, Норвегії, Німеччині, Сполучених Штатах (на певних етапах їхнього розвитку), запроваджено прогресивну податкову шкалу, за якою високі прибутки обкладаються високими податками. Це означає, що людина, яка отримує прибуток, наприклад, у 10 тис. умовних одиниць, сплачує податок 30 %, та, що отримує 50 тис. прибутку, сплачує 50 %, а 100-тисячний прибуток обкладається 70 % податку. Не всім це подобається, проте сучасна демократична держава прагне піклуватися про всіх своїх громадян.

Проте тезу про зменшення соціальної нерівності поділяють не всі дослідники цієї проблеми. Міжнародна група аналітиків під керівництвом французького економіста **Тома Пікетті** у грудні 2017 р. оприлюднила доповідь, в якій на підставі конкретних статистичних даних було зроблено висновок, що розвинуті країни за масштабами соціальної нерівності скотилися до рівня 1913 року. Хоча зростання нерівності на Заході відчувалося вже давно, в доповіді Пікетті вперше представлено документально обґрунтовану картину цього феномену. Ряд аналітиків вважає, що «вибухове» зростання нерівності поряд із глобальним потеплінням є однією з головних загроз людству.

РОЗВИВАЄМО КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

В останні 30–40 років на Заході набагато швидше зростали доходи від капіталу, ніж від продуктивної праці. Саме спекулятивно нажитий, а не зароблений капітал став найважливішою причиною нерівності, що дедалі зростає. Так, верхні 10 % суспільства присвоюють собі 37 % національного багатства в Європі і 41 % – у Китаї, 46 % – у Росії. У Бразилії та на Близькому Сході цей показник становить 55 % і 61 % відповідно. Тобто утворився численний середній клас, який склав основу демократичного суспільства, то тепер відбувається розмивання середнього класу. Як ви вважаєте, ситуація з середнім класом в Україні чимось суттєво відрізняється від світової чи ні?

Звісно, становище нинішніх «бідних» на Заході неможливо порівнювати з початком XX століття: ми бачимо прогрес охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. Розрив складається на рівні соціальних можливостей: нижчі верстви суспільства ніколи не подолають класовий бар'єр і не скористаються благами сучасної цивілізації.

Навіть у такій соціально орієнтованій країні, як Німеччина, рівень нерівності повернувся до періоду до Першої світової війни. Зараз верхні 10 % суспільства мають 40 % національного багатства, а на нижні 50 % припадає лише 17 % – як і 100 років тому.

Яким чином людство може подолати цю проблему? Науково доведено, що зменшити нерівність дозволить правильно побудована прогресивна шкала оподаткування. Цього домагаються соціально орієнтовані країни Європи, однак у США і ряді інших країн є тенденція до зниження податків для надбагатих осіб і корпорацій, що знову ж таки підсилює соціальну нерівність. Нещодавно спеціальний доповідач ООН з прав людини Філіп Алстон опублікував викривальну доповідь, в якій написав, що за президентства Дональда Трампа США стають «світовим чемпіоном з екстремальної нерівності». Цьому сприяють ухвалені нещодавно податкова реформа та урізання багатомільярдних соціальних програм. За словами Алстона, «американська мрія швидко перетворюється на американську ілюзію».

Формуємо предметні компетентності

Логічну

1. Визначте сутність науково-технічної революції.

2. Назвіть провідні риси НТР.
3. Чому випускники коледжів у 60–70-ті рр. XX ст. цінувались достатньо високо, а в наступні роки їхня зарплата значно знизилася в порівнянні з іншими категоріями населення?
4. Поясніть термін «соціальна держава».
5. Які причини збільшення соціальної нерівності в останні десятиліття називаються в доповіді Тома Пікетті? Як можливо подолати зростаючу соціальну нерівність?

Інформаційну

В Інтернеті знайдіть матеріали про конкретні програми допомоги з боку держав Заходу своїм найменш захищеним громадянам. Обговоріть питання, чому влада цих країн це робить: боїться масових виступів з боку найбільш вразливих прошарків населення або на неї тисне громадянське суспільство, запропонуйте інші варіанти.

Аксіологічну

1. Висловіть своє ставлення до появи «класу інтелектуалів» в постіндустріальних країнах. Що, на вашу думку, треба мати, щоб долучитися до цього «клубу обраних» і чи не станеться так, що виникне глибока прірва, яку важко здолати, між звичайними людьми і новою елітою?
2. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що зараз у США «американська мрія» швидко перетворюється на американську ілюзію? Відповідь обґрунтуйте.

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про нові транснаціональні компанії та їхніх засновників. Візьміть приклади Б. Гейтса, І. Маска, С. Джобса та інших визначних особистостей, які досягли мільярдних статків завдяки своєму розуму, працездатності, організаторським здібностям. Подумайте, чи є такі приклади в Україні? Чи можливий подібний шлях для вас особисто або ваших друзів?

§8 Соціальне ринкове господарство в західних країнах

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Чи може, на вашу думку, ринкове господарство бути одночасно і соціальним? Чому ви так вважаєте? Свою точку зору аргументуйте.

1. Теорія соціального ринкового господарства. Соціальне ринкове господарство ґрунтується на чотирьох основних принципах, сформульованих В. Ойкеном у праці «Основи національної економіки»:

- ▶ 1) забезпечення відкритості ринку, вільної конкуренції без монополістичних обмежень;
- ▶ 2) свобода всіх господарських угод, тобто право підприємців продавати товари і купувати виробничі ресурси без будь-яких обмежень;
- ▶ 3) приватна власність як основа вільної конкуренції і свободи угод;
- ▶ 4) повна відповідальність підприємців за результати своєї діяльності.

Головною рушійною силою соціального ринкового господарства його фундатори вважали приватну підприємницьку ініціативу і вільну конкуренцію. Саме вони, на думку неолібералів, спроможні забезпечити потреби споживачів як у кількісному, так і в якісному відношеннях. Водночас неоліберали відмовились від принципів свободи ринкового господарства класичного лібералізму. Неоліберали усвідомлюють, що повернення до економіки досконалої конкуренції сьогодні просто неможливе. Тому, заперечуючи необхідність всебічного і прямого державного втручання в економіку, вони вбачають у державному регулюванні гарантію створення умов для розширення конкуренції і відвернення небезпеки монополізації.

Розробники моделі «соціального ринкового господарства» вважають, що за його умов важливою є спеціальна соціально-економічна політика, яку держава має проводити за такими чотирма основними напрямками:

- ▶ по-перше, приймати закони, які б ставили під контроль монополії, олігополії, і забезпечити простір конкуренції;
- ▶ по-друге, контролювати розподіл національного доходу для запобігання надмірній соціальній диференціації;
- ▶ по-третє, проводити активну кон'юнктурну політику, сприяти зайнятості населення, стабілізації цін, досягненню економічної рівноваги й активного платіжного балансу;
- ▶ по-четверте, залучати до власності широкі маси населення, впроваджуючи в життя принцип «власність – для всіх».

2. «Німецьке економічне диво». Після Другої світової війни економіка Німеччини була значною мірою зруйнованою, а населення жило у злиднях і голоді. США, Велика Британія а потім і Франція об'єднали свої окупаційні зони, зробили важливі кроки по стабілізації ситуації, зокрема запровадили німецьку валюту – марку, а в 1949 р. визнали утворення Федеративної Республіки Німеччини. Перші парламентські вибори відбулися **14 серпня 1949 р.** 73-річний впливовий політик **Конрад Аденауер** був обраний на посаду федерального канцлера.

Перші роки існування ФРН були відзначені високими й стабільними темпами промислового розвитку. Вже в 1951 р. загальний обсяг виробництва був на третину вищим, ніж у 1936 р., а в 1956 р. він подвоївся, і Німеччина стала в один ряд з провідними державами світу. Середньорічний приріст промислової продукції становив за період із 1950 р. по 1960 р. 9,6 % проти 4 % у США і 3 % у Великій Британії. Німецькому «економічному диву» сприяло кілька факторів:

- ▶ грошовій реформі і лібералізації цін (1948) передувало проведення інституційних перетворень в рамках так званої «програми трьох Д»: демілітаризації, денационалізації, декартелізації, що забезпечили підґрунтя для економічних реформ;
- ▶ Німеччині значною мірою пощастило зберегти промисловий потенціал західної частини країни;
- ▶ в країні було в достатку дешевої робочої сили, особливо після репатріації 9 млн німців зі Східної Пруссії та інших районів. Заробітна плата робітників у перші повоєнні роки була значно меншою від довоєнної, а робочий тиждень становив 50–52 години, а в деяких галузях навіть 62 години;
- ▶ великий внутрішній попит, викликаний післявоєнною катастрофою, адже населення відчувало потребу майже у всьому;
- ▶ США надали Західній Німеччині 3,9 млрд доларів «стартової допомоги» за планом Маршалла. 32 % усіх вкладів в економіку надійшли з федерального та місцевих бюджетів.

■ **Конрад Аденауер** – німецький політик, співзасновник і президент Християнсько-Демократичного Союзу. Як канцлер Німеччини (і одночасно міністр закордонних справ) відіграв велику роль у створенні ФРН як незалежної держави, пов'язаної із Заходом. Разом із президентом Франції де Голлем працював над примиренням Франції та Німеччини й посиленням західного блоку в Європі.

З допомогою додаткових джерел, складіть політичний портрет К. Аденауера.

Ці кошти було витрачено на заміну застарілого устаткування, оновлення виробництва, створення нових галузей економіки (нафтохімії, електроніки тощо). Відбувся процес прискореної індустріалізації порівняно відсталих регіонів. Економічному розвитку сприяв великий попит на всі види промислової продукції, як виробничого призначення, так і на товари широкого вжитку.

Визнаним архітектором успіхів німецької економіки був **Л. Ерхард**, беззмінний міністр економіки в урядах К. Аденауера, а потім і канцлер. Він разом із групою неоліберальних економістів створив теорію «соціального ринкового господарства», в якій напрощуд успішно поєднувалися особиста ініціатива підприємців, вільна конкуренція з елементами державного регулювання. Держава, на думку авторів цієї теорії, повинна підтримувати нормальне функціонування системи цін і захистити ринкову економіку від монополізму товаровиробників. Для попередження циклічних криз їй необхідно використовувати важелі кредитної, валютної, податкової політики. Проте абсолютно не допускається втручання в господарську діяльність окремих підприємств державних структур.

Теорія соціального ринкового господарства стала основою економічної політики західнонімецького уряду на довгі роки.

3. Об'єднання Німеччини. Зовсім іншим шляхом розвивалась НДР. За роки будівництва соціалізму за радянським зразком республіка досягла певних успіхів у розбудові державної промисловості, в сільському господарстві було проведено кооперацію, створено систему безкоштовної освіти та медичної допомоги, пенсійного забезпечення. У містах велося досить інтенсивне житлове будівництво. У цілому життєвий рівень жителів НДР був найвищим серед країн соціалізму, однак під впливом горбачовської «перебудови» поступово в суспільстві почала наростати соціальна напруженість.

У 1989 р. групи інакомислячих стали об'єднуватися в широкий демократичний рух під назвою «Новий форум». Одночасно у Лейпцигу, Дрездені, Берліні та інших містах почали проводитися масові демонстрації з вимогами здійснення демократичних змін. Влада поступово втрачала контроль над перебігом подій.

Знаменною подією стало відкриття у ніч проти **10 листопада 1989 р.** кордону між Східним і Західним Берліном. Сумнозвісна Берлінська стіна впала. Вона простояла 28 років. За цей час при спробі подолати цей бар'єр загинуло (було застрілено, втопало чи розбилося) 125 порушників кордону, близько 3 тис. було засуджено.

Постало питання про об'єднання двох німецьких держав. Конституція передбачала входження східних земель до ФРН після ліквідації НДР. У **березні 1990 р.** в НДР на виборах перемогли християнські демократи, які погодилися на об'єднання Німеччини на умовах ФРН.

31 серпня 1990 р. у Берліні було підписано договір про об'єднання ФРН і НДР, який передбачав входження Східної Німеччини до складу ФРН.

СРСР спершу виступав за перетворення об'єднаної Німеччини в нейтральну країну. Коли цю вимогу було відхилено США, Великою Британією та Францією, керівництво СРСР пішло на принципову поступку і погодилося, що Німеччина залишиться членом НАТО.

12 вересня у Москві представники ФРН, НДР, СРСР, США, Великої Британії та Франції підписали договір про остаточне врегулювання німецької проблеми.

■ Так виглядала берлінська стіна

Тоді ж було погоджено, а в листопаді підписано Договір про добросусідство, партнерство і співробітництво між СРСР та Німеччиною.

СРСР зобов'язався вивести радянські війська зі Східної Німеччини впродовж 3-4 років, а ФРН – скоротити армію до 370 тис. військовиків. Об'єднана Німеччина відмовилася від виробництва, збереження й застосування атомної, біологічної та хімічної зброї.

В урочистій обстановці **3 жовтня 1990 р.** було проголошено акт возз'єднання Німеччини, що стало подією великої історичної ваги не тільки для німецького народу, а й для Європи і світу. **2 грудня** були проведені вибори до бундестагу об'єднаної Німеччини, на яких переміг альянс ХДС-ХСС (Християнсько-соціальний союз). Федеральним канцлером залишився **Г. Коль**, який сформував уряд у коаліції з ВДП (Вільна Демократична партія).

4. Здобутки і проблеми. Об'єднання Німеччини стало найважливішою подією в її повоєнній історії, але й поставило перед країною низку проблем:

- по-перше, це була проблема інтеграції державної планової економіки колишньої НДР у ринкову економіку ФРН. За нових умов багато підприємств виявилися неконкурентоспроможними і збанкрутіли. Значно зросло безробіття. Це, своєю чергою, посилювало соціальну напруженість;
- по-друге, постала проблема збільшення соціальних витрат і капіталовкладень в економіку східних земель. З цією метою довелося збільшити податки, а це викликало невдоволення населення західної частини Німеччини;
- по-третє, загострилася проблема іноземних робітників, яких у країні налічувалося понад 5 млн. Корінне населення почало розглядати їх як конкурентів на робочі місця. У деяких містах виникли сутички, були людські жертви.

Сьогодні об'єднана Німеччина (близько 80 млн жителів) належить до числа провідних індустріальних держав світу, є повноправним членом міжнародного співтовариства. Якщо у 1990–1993 рр. у східних землях спостерігався спад виробництва, то з 1994 р. відзначається помітне зростання господарчої активності.

З вересня 2005 р. до 2019 р. беззмінним канцлером Німеччини залишалася лідер партії ХДС – **Ангела Меркель**.

■ **Ангела Меркель** – німецький політик, лідер ХДС (до кінця 2018 р.). Перша жінка, що стала федеральним канцлером Німеччини (у 2005 р.) і чотири рази підряд переобиралася на цю посаду. Найгострішої критики – з боку німецького суспільства зазнала її політика «відчинених дверей» для численних мігрантів, що спричинила серйозне погіршення криміногенної обстановки в країні.

Висловіть власну точку зору, чи виправданою була така політика? Чому? Свою думку аргументуйте.

ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Наше власне історичне минуле нагадує нам про необхідність збереження миру як головної цінності і використання усіх можливостей для того, щоб уникнути військових конфліктів... Проте воно ж нагадує нам, що неправильно застосований радикальний пацифізм може привести до загибелі, а використання сили, незважаючи на завдані страждання, є неминучим з метою уникнення ще більшого зла. (3 промови А. Меркель у бундестазі (березень 1999 р.)

Чи погоджуєтесь ви з позицією А. Меркель? Свою думку обґрунтуйте.

Німеччина сьогодні – це міцна, правова демократична країна, яка забезпечує своїм громадянам гідний рівень життя і соціальний захист.

4. Франція, особливості соціально-економічного розвитку. Дещо іншим шляхом розвивалася економіка Франції. Після «червоного травня» 1968 р. уряд та підприємці зробили значні поступки трудящим: було розширено права профспілок, підвищено гарантовану мінімальну зарплатню майже на 35 % у промисловості та на 56 % в сільському господарстві, підвищено пенсії, поступово скорочувався робочий тиждень до 40 годин без зменшення зарплатні.

У 1981 р., під час гострої економічної кризи, до влади у Франції прийшов блок лівих партій. Президентом став соціаліст **Ф. Міттеран**, який керував країною до 1995 р.

■ **Франсуа Міттеран** (1916–1996) – президент Франції у 1981–1995 рр. Його президентство є найбільш тривалим в історії Франції. У 1965–1968 рр. – лідер Федерації демократичних і соціалістичних лівих сил. Перший секретар Французької соціалістичної партії (1970–1981 рр.)

З допомогою додаткових джерел складіть політичний портрет Ф. Міттерана

Особливості президентства Ф. Міттерана

- ▶ націоналізація ряду великих банків і деяких промислових підприємств;
- ▶ децентралізація влади;
- ▶ збільшення мінімального розміру оплати праці та соціальних пільг;
- ▶ скорочення робочого тижня, зниження пенсійного віку;
- ▶ розширення прав трудящих і профспілок.

Все це призвело до посилення інфляції, падіння курсу франка, а введення державного контролю над цінами і заробітною платнею викликало масове незадоволення. Тому Ф. Міттеран змушений був призначити прем'єр-міністрами представника правих сил – мера Парижа **Жака Ширака** та неоголлїста **Едуара Балладюра**. Ф. Міттеран приділяв значну увагу культурній політиці. Під час його президентства було здійснено реконструкцію Лувра і створено новий комплекс Національної бібліотеки.

Після закінчення другого президентського терміна Ф. Міттерана у 1995 р. його змінив Ж. Ширак, який денаціоналізував окремі промислові групи й банки, скоротивши цим самим державний сектор. Було обмежено державне регулювання промис-

■ **Жак Ширак**

ловості, відпущено ціни, скорочено витрати на соціальні програми. Це не сприяло популярності президента, якому в 2002 р. вдалося добитися переобрання лише завдяки несподіваному виходу у другий тур лідера ультра-правих **Жан Марі Ле Пена**. В подальшому, як і раніше, соціально-економічна політика французьких урядів залежала від того, до якої партії належав президент: якщо до влади приходили соціалісти, вони проводили реформи, які подобалися профспілкам і взагалі трудящим, однак вони частіше за все мали популістський характер і негативний вплив на економіку. Якщо у владних кабінетах перебували голлісти, вони проводили більш жорстку політику, скорочували соціальні програми і добивались покращання макроекономічних показників.

5. Шведська соціальна модель. Це найдемократичніша модель економічного і політичного розвитку регульованої ринкової економіки, що ґрунтується на плюралізмі форм власності (в тому числі колективної власності профспілок) і економічної влади та соціалізації сфери розподілу. Початковим етапом її формування була угода, досягнута ще у 1938 р. між Союзом підприємців і Федеральною організацією шведських профспілок (нині до них належать майже 90 % трудящих), згідно з якою було визнано право профспілок на самоорганізацію та активну участь у веденні переговорів щодо захисту прав трудящих. Союз підприємців отримав свободу дій у сфері виробництва, а держава не мала права активно втручатись у процес функціонування недержавного сектору. Водночас у сфері розподілу впроваджувалась «зрівняльна» політика регулювання заробітної платні і аналогічна фіскальна політика держави. Було визнано, що розмір зарплатні, з одного боку, має бути диференційованим залежно від видів праці, а з іншого – її розмір мусить бути однаковим на однакову працю на всіх підприємствах різних галузей економіки. Не повинна бути різкою диференціація в оплаті праці між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками, між чоловіками і жінками.

Загалом шведська модель соціально-економічного розвитку зорієнтована на плюралізм економічної влади і власності, недопущення її концентрації в руках підприємців і профспілок. У Швеції цю модель називають «державою добробуту». Важливою складовою моделі є високі податки на багатих; наявність розвинутого громадянського суспільства. Провідна соціал-демократична партія не має більшості в парламенті, а тому там не формується більшість, уряд надзвичайно економічний (у кабінеті міністрів – 11 автомобілів, а в парламенті – 3). Держава є позаблоковою.

У Швеції діють три основні форми власності:

- ▶ приватна;
- ▶ державна;
- ▶ кооперативна.

В межах приватної вирізняють приватну, що належить окремим особам, і акціонерну (отже, колективну) капіталістичну власність. Останнім часом зменшується частка акцій, якими володіють великі власники, і зростає частка акцій, що належать різним інститутам і установам – інвестиційним компаніям, пенсійному фонду та ін. Багато працівників є власниками акцій, а їх заощадженням в інвестиційних фондах держава надає вагомі пільги. На державних підприємствах у Швеції працює близько 30 % від загальної чисельності робочої сили. Ці підприємства зосереджені здебільшого в сировинних галузях, гірничовидобувній, чорній металургії, суднобудуванні, на транспорті, в наданні комунальних послуг та ін. Більшість з них об'єднані в державному концерні «Прокордіа».

Кооперативи найбільше розвинулись у сільському господарстві, промисловості, житловому будівництві, роздрібній торгівлі. Вони виробляють понад 2/3 сільсько-господарської продукції.

За витратами на розвиток освіти на душу населення Швеція посідає одне з перших місць в світі. Обов'язковою є 9-річна освіта, яку діти отримують переважно в державних школах. Вищу освіту також, як правило, фінансує держава і доступ до неї відкритий усім, хто отримав середню освіту. На отримання вищої освіти студентам надається допомога, причому більша її частина є безкоштовною. Внаслідок цих процесів економіка та влада Швеції цілком зорієнтовані на інтереси людини.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок процесу об'єднання Німеччини.

Просторову

Покажіть на карті, яка частина Німеччини (колишня НДР) увійшла до складу об'єднаної держави.

Інформаційну

Порівняйте діяльність двох визначних політиків Німеччини Конрада Аденауера та Ангели Меркель. Що в них спільного і чим вони різняться?

Логічну

1. Визначте суть поняття «соціальне ринкове господарство».
2. Назвіть фактори, що сприяли німецькому «економічному диву». Які умови, на вашу думку, потрібні для українського «економічного дива»?
3. Чим відрізнялась соціально-економічна політика президентів Ф. Міттерана та Ж. Ширака?
5. На чому базується шведська соціальна модель розвитку?

Аксіологічну

Висловіть своє ставлення до шведської соціальної моделі. Чи підходить вона Україні? Свою відповідь обґрунтуйте.

Мовленнєву

У групах обговоріть ситуацію. Як відомо, шведи платять великі податки, які забирають більше половини зарплатні. Чому вони з розумінням ставляться до такої політики держави і не вимагають її перегляду?

§9 Неолібералізм та неоконсерватизм у країнах Європи та США

46

**АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**

Пригадайте, що означають терміни «лібералізм» та «консерватизм». Яких представників цих напрямків ви можете назвати?

1. Трансформація лібералізму. Неолібералізм (грец. *neos* – новий і лат. *liberals* – вільний) – сучасна політична течія, різновид традиційної ліберальної ідеології та політики, що сформувався як відображення трансформації буржуазного суспільства від вільного підприємництва до державно-монополістичного регулювання економіки, інституалізації нових форм державного втручання в суспільне життя.

Концепція «держави добробуту» обґрунтовувала необхідність і можливість подолання соціальних конфліктів. Неолібералізм виходить із необхідності партнерства між урядом, бізнесом і працею на всіх рівнях господарського механізму.

У 50-ті роки ХХ ст. вирізнялася соціально-охоронна функція доктрини сучасного лібералізму, спрямована на збереження капіталізму, реформування його окремих ланок та інститутів. Проте наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. він утратив динамізм і здатність оперативного відгукуватися на проблеми суспільства. Його витіснив неоконсерватизм.

У середині 1980-х років неолібералізм знову почав міцніти в боротьбі з правоконсервативними і лівими течіями, зокрема, було зроблено спробу переосмислити характер відносин суспільства, державно-політичної системи та індивіда, сформулювати концепцію «передового ліберального суспільства».

В основі неоліберальних теорій фігурують не стільки проблеми власності, скільки проблеми розподілу й перерозподілу національного доходу, структура соціальних потреб суспільства і способів їх задоволення. Соціалізм, соціальну справедливість неоліберали трактують як загальні гуманістичні спрямування, яких дуже важко досягти, оскільки «природа людини» незмінна.

2. Італійське «економічне диво». Із Другої світової війни країна вийшла з украй розладнаною економікою:

- ▶ вона втратила третину національного багатства;
- ▶ п'яту частину промислових підприємств, 60 % шосейних доріг і 40 % залізниць було зруйновано;
- ▶ обсяг промислового виробництва в 1945 р. становив лише 30 % довоєнного;
- ▶ зростала інфляція.

Американська допомога за планом Маршалла (вже у 1947 р. було надано 100 млн доларів) дала можливість Італії відновити її економічний потенціал. Промисловому розвитку країни сприяли докорінні реформи в економіці.

Економічною доктриною уряду **де Гаспері** був неолібералізм – цілковита свобода ринкової торгівлі, конкуренція й розвиток приватного підприємництва.

Християнські демократи здійснили обмежену аграрну реформу. Селяни одержали 1,5 млн гектарів землі. Частину поміщицької землі вони придбали за викуп, решту – завдяки вільному продажеві. При цьому держава надала селянам кредит. За допомогою державних капіталовкладень трохи зменшився розрив між промисловою Північчю і сільськогосподарським Півднем. Підприємці були змушені підвищити заробітну платню робітникам. Усе це привело до розширення внутрішнього ринку і підтримало економічне зростання. Італія перетворилася з аграрно-індустріальної країни в індустріально-аграрну.

У **1950–1960-х рр.** за темпами економічного зростання Італія посідала перше місце в Європі та друге у світі після Японії. Це явище дістало назву італійського «економічного дива». У його основі – сприятливі зовнішні та внутрішні фактори і насамперед зростання іноземних інвестицій, ефективне використання досягнень НТР, структурна перебудова економіки, державна підтримка приватного підприємництва та збереження демократичних форм правління.

Держава подала велику допомогу корпораціям, надаючи їм фінансові й податкові пільги. Це дозволило створити великі всесвітньо відомі об'єднання: «Фіат» в автомобільній промисловості, «Монтектіні» в хімічній, «Пірееллі» в гумовій, «Едісон» в електроенергетичній. Італія увійшла до сімки найбільш індустріально розвинених країн світу.

Особливості розвитку Італії у 1950–1960-х рр.

- ▶ будівництво дешевого житла для робітників;
- ▶ створення соціальних установ, системи охорони здоров'я;
- ▶ значні (більше 1 млн) безробіття та еміграція (200 тис. щороку до ФРН, Швейцарії та Франції).

В наступні десятиліття економіка Італії розвивалась доволі успішно, проте в країні існує значний сектор «тіньової економіки», зростає зовнішній борг, безробіття, підвищуються ціни. У цілому відчувається нестабільність, як політична, так і економічна.

В цих умовах до влади неодноразово приходили праві сили, зокрема у 1994 р. уряд очолив один з найбільших підприємців країни, медіамагнат **Сільвіо Берлусконі**, лідер руху «Вперед, Італіє!» (саме цю фразу вигукують італійські футболні вболівальники). Він скооперувався з іншими партіями і рухами правого спектру, внаслідок чого до складу уряду вперше увійшли неофашисти. Через чотири місяці внаслідок міжпартійних розбіжностей і звинувачень прем'єра у незаконних фінансових операціях С. Берлусконі пішов у відставку. Проте пізніше ще неодноразово очолював уряд.

47

■ Сільвіо Берлусконі народився у 1934 р. Прем'єр-міністр Італії у 1994, 2001–2006 та 2008–2011 рр. Закінчив юридичний факультет Міланського університету. Із 1961 р. займається бізнесом. Є власником кількох телевізійних каналів та газет. У 1986 р. придбав один з найсильніших у світі футбольний клуб «Мілан», у 1988 р. – мережу найбільших супермаркетів Італії «La Bianco». Із 1990 р. – співвласник видавничого тресту «Арнольдо Мондаторі едіторе». Крім того, контролює ряд страхових компаній, інвестиційних та пенсійних фондів. У 2003 р. записав альбом власних любовних балад. Протягом політичної кар'єри не менше 15 разів притягувався до суду за звинуваченнями у фінансових махінаціях, дачі хабарів, зв'язках із мафією.

Таким чином Італія як одна з провідних країн Західної Європи демонструє всі переваги й недоліки неоліберального шляху розвитку.

3. Тетчеризм. Велика Британія досягла найбільших успіхів, втілюючи ідеї нео-консерватизму. Друга світова війна значно послабила позиції Великої Британії на міжнародній арені. Вона втратила багато зовнішніх ринків і майже 25 % закордонних капіталовкладень. Державний борг країни зріс у 4 рази. Під тиском національно-визвольного руху почався розпад Британської імперії.

Характерною рисою економіки Великої Британії було поступове відставання у найважливіших і найпрестижніших галузях промисловості. Якщо в перші півтора повоєнні десятиліття вона посідала за обсягом промислового виробництва друге місце після США у західному світі, то на початку 1960-х рр. – третє, наприкінці 1960-х – четверте.

Економічні труднощі посилювало й те, що підприємцям вигідніше було вивозити капітали за кордон, аніж вкладати їх у національну промисловість. Застаріле устаткування оновлювалося поволі, великі кошти йшли на гонку озброєнь. Велика Британія брала активну участь у збройних акціях на Сході, у створенні воєнно-політичних блоків у Європі та Азії, тримала свої війська в країнах, що входили до складу Співдружності націй (колишніх британських колоніях); за витратами на озброєння поступалася тільки США.

Лейбористський уряд **К. Еттли** (1945–1951 рр.) провів націоналізацію і реконструкцію низки галузей економіки. До рук держави перейшли Англійський банк, підприємства вугільної та газової галузей промисловості, електростанції, залізниці, річковий і вантажний автомобільний транспорт. Колишні власники отримали 2,5 млрд фунтів стерлінгів, хоча це були найвідсталіші та найзбитковіші підприємства, їх утримання й реконструкція лягли на плечі платників податків. Це викликало невдоволення широких верств населення, яке посилювалося разом із неефективністю соціальних реформ і привело до поразки лейбористів на виборах 1951 р. Після цього 13 років країною правили консерватори. До влади повернувся **У. Черчілль** (1951–1955 рр.); його наступником був **Е. Іден**. У внутрішній політиці консерватори скоротили асигнування на освіту, соціальне страхування, підвищили ціни на побутові послуги. Вартість життя зросла на 20 %.

З 1964 р. по 1979 р. (за винятком періоду з червня 1970 р. по лютий 1974 р., коли при владі перебував консервативний кабінет **Е. Хіта**), на політичному олімпі Великої Британії панували лейбористи. Попри всі їхні зусилля, здійснивши обіцяну тред-юніонам націоналізацію, збільшивши видатки на соціальні програми і змінивши податкову систему, лейбористи все ж не домоглися економічної стабілізації.

У травні 1979 р. на парламентських виборах перемогу здобула консервативна партія на чолі з **М. Тетчер**. Лідер консерваторів стала першою в британській історії жінкою-прем'єром.

■ **Маргарет Тетчер** (1925–2013) – прем'єр-міністр Великої Британії у 1979–1990 рр. Перша жінка на цій посаді, відома в політичних колах як «залізна леді». Її адміністрацією було зменшено бюджет та скорочено видатки на соціальні програми, зокрема на охорону здоров'я, освіту та будівництво житла. Вона також запровадила обмеження на друк грошей та прагнула зменшити вплив профспілок.

Консерватори прийшли до влади з чітко опрацьованою програмою дій. Її метою було вивести Велику Британію з соціально-економічного застою. Для цього, на думку М. Тетчер, було необхідно:

- ▶ зупинити інфляцію, посилення якої розладнало господарське життя країни;
- ▶ зменшити податки на прибутки корпорацій та особисті доходи, що дало б змогу збільшити інвестиції в економіку;
- ▶ докорінно звужити державне втручання в господарські та соціальні справи, що доти негативно впливало на зростання економіки;
- ▶ «приборкати» свавілля профспілок, які, за переконанням консерваторів, зосереджували у своїх руках «надмірну владу», що підривало розвиток бізнесу.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

У цій країні є люди, яких можна й потрібно назвати великими руйнівниками; вони мріють знищити суть вільного суспільства, що ми маємо. Багато хто із цих руйнівників перебуває у профспілках.

(Із телевізійного виступу М. Тетчер у квітні 1979 р.)

Висловіть своє ставлення до слів М. Тетчер. Чи поділяєте ви її позицію стосовно профспілок?

Висунута програма передбачала, отже, докорінні зміни у соціально-економічній політиці уряду. У соціальній сфері Тетчер застосувала принцип: хто достатньо заробляє, тому нема чого безплатно вчитись і лікуватись. Політичною філософією прем'єр-міністра став вислів: «Безплатний сир буває тільки в мишоловці».

Унаслідок політики «тетчеризму»:

- ▶ на 1 млн скоротилася кількість безробітних;
- ▶ понад 60 % англійців стали власниками квартир чи будинків;
- ▶ кожен четвертий британець зробився власником акцій;
- ▶ середні прибутки населення зросли на 30 %;
- ▶ скоротилися кількість страйків і членство у тред-юніонах.

Інтенсивна розробка нафтових родовищ у Північному морі біля Шотландії дозволила Великій Британії з імпортера енергоресурсу перетворитися на його експортера. Також виграна у Аргентини 1982 р. війна за Фолклендські острови разом з початком економічного зростання підняла авторитет «залісної леді» в суспільстві.

Занадто жорстка політика «тетчеризму» поступово викликала спротив. Спроба М. Тетчер запровадити новий подушний податок (його в однаковому розмірі мали сплачувати всі британці, незалежно від отримуваних прибутків) наразилася на опозицію не лише з боку її противників, а й навіть у середовищі консервативної партії. Із цих причин у листопаді 1990 р. М. Тетчер змушена була подати у відставку.

Місце Маргарет Тетчер у керівництві консервативної партії посів один з її критиків – **Джон Мейджор**, якого й призначили прем'єр-міністром.

ПОГЛЯД УЧАСНИКА ПОДІЙ

Мій спадок був не багатообіцяючим. Ми були на порозі війни (у Персидській затоці. – Авт.). Економічні бульбашки 1980-х лопалися. Інфляція досягала двозначних цифр. Безробітних ставало більше приблизно на 50 тис. у місяць. Ціни на житло падали. Економіка перебувала у першій фазі гострої рецесії. Попереду вимальовувалось падіння розвитку економіки, вартості акцій, торгівлі й довіри – все це безпосередньо було пов'язане з розміром буму наприкінці 1980-х. (Із спогадів Дж. Мейджора)

Спробуйте пояснити, чому політика М. Тетчер спричинила подібні наслідки. Свою точку зору обґрунтуйте.

■ Тоні Блер

1 травня 1997 р. на чергових парламентських виборах перемогу здобули лейбористи на чолі з **Тоні Блером**.

Лідер нових лейбористів прагнув догодити і жителям островів, і континентальній Європі, з якою він сподівався значно розширити інтеграцію. Багато голосів Т. Блеру принесли плани на зміцнення позицій вільного підприємництва та приватної ініціативи, але із сильною соціальною політикою та зростанням впливу профспілок.

За час перебування при владі уряд лейбористів і справді здійснив певні кроки з виконання передвиборчих зобов'язань. Зокрема, з 1997 р. британські робітники отримали право на оплачувану тритижневу відпустку, а з 1999 р. – на чотири тижневу.

У цілому Т. Блер твердив, що дотримується стратегії «третього шляху», тобто поєднання ринкової економіки і соціальної справедливості, а також обмеження неконтрольованої свободи підприємництва, яку запровадили консерватори.

Таким чином, Велика Британія протягом своєї післявоєнної історії втілювала як неоліберальний, так і неоконсервативний шлях розвитку.

4. Утвердження США як провідної держави «вільного світу». США зробили великий внесок у розгром нацизму й мілітаризму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни обчислювалися 295 тис. вбитих й 800 тис. поранених, тих, що потрапили до полону та зникли безвісти.

Проте США, на території яких не велися воєнні дії, виявилися майже єдиною країною, чия економіка вийшла з Другої світової війни значно зміцнілою. Кількість промислової продукції США становила 2/3 кількості промислової продукції всього світу, за винятком країн комуністичного блоку. Вони зосередили у себе 73 % світового золотого запасу, за 5 років війни чистий прибуток американських компаній досяг 87 млрд. доларів, а середньорічні темпи зростання становили 18,7 %.

Основні суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Франція). США скористалися з цієї обставини, щоб оволодіти новими ринками, збільшити експорт товарів і капіталу, створити велику «імперію долара».

На 1945 р. США досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності. Військово-морські та військово-повітряні сили базувалися на основних напрямках світових комунікацій і в найважливіших стратегічних пунктах. США монополю

■ Джон Фітцджеральд Кеннеді (1917–1963) – 35-й президент США. Під час Другої світової війни – командир торпедного катера, відзначений за мужність. Після війни – конгресмен, а потім сенатор від штату Массачусетс. Лауреат Пулітцерівської премії за публіцистичну книгу «Портрети мужніх».

володіли атомною бомбою. Із зростанням економічної та військової могутності відбулася кардинальна переорієнтація на військову силу, прагнення посилити свій вплив на перебіг подій у всіх країнах світу. Оптимальною, під кутом зору правлячих кіл США, формою устрою міжнародних відносин був би «мир на американських засадах» – **«Pax Americana»**.

Показником міжнародного авторитету США, що зріс, став їхній особливий вплив під час створення Північноатлантичного блоку (НАТО) 1949 р. Американські генерали посіли ключові позиції в його керівництві. Значно посилила роль США у світі реалізація плану Маршалла, коли було надано економічну допомогу 17 країнам Європи.

Отож, Сполучені Штати Америки після Другої світової війни перетворилися в державу – лідера західного світу.

В 1950-х рр. американським президентом був **Д. Ейзенхауер**. За час його правління (1953–1961 рр.) покращилося матеріальне становище великої кількості людей: більше половини американців за рівнем доходів стали середнім класом, який має власні будинки, автомобілі тощо. Популярною стала ідея «суспільства загального благоденства». «Ера Ейзенхауера» збіглася з розгортанням науково-технічної революції, що виявилось у зростанні нових галузей економіки, докорінному перетворенні старих галузей, у масовому впровадженні автоматизації та електроніки як у побуті, так і на виробництві, другого покоління ЕОМ.

У січні 1960 р. найстаршого на той час президента США Д. Ейзенхауера змінив наймолодший з обраних, **Джон Кеннеді**, кандидат від партії демократів, якому на той час виповнилося лише 43 роки. Він походив з однієї з найзаможніших родин Америки, та це не заважало йому чудово розуміти проблеми інших. Вже в інавгураційній промові він попередив, що «якщо вільне суспільство не здатне допомогти багатьом бідним, воно не зможе врятувати небагатьох багатих». А отже, робив він висновок, «мої друзі-американці, не питайте, що наша країна зробить для вас, – запитуйте, що ви можете зробити для країни».

За час перебування при владі адміністрація демократів досягла серйозних успіхів. Коли Кеннеді взявся за кермо влади, ВВП становив 500 млрд доларів, а 1964 р. він досяг 622,3 млрд, тобто збільшився на 25 %. Отже, щорічний приріст дорівнював 5,6 %.

Багатообіцяюча кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. **22 листопада 1963 р.** він був смертельно поранений під час поїздки по Далласу (штат Техас). Ця подія отримала назву «вбивство століття».

Після смерті Дж. Кеннеді країну очолив віце-президент, уродженець Техасу **Ліндон Джонсон**. Джонсон продовжив соціальні реформи, розпочаті його попередником, у першому ж посланні про становище країни він урочисто проголосив амбіційний план «безкомпромісної війни проти бідності». За його президентства:

- прийняті закони про захист громадянських прав;
- розпочався випуск продуктивних купонів для найбідніших, завдяки чому ті могли забезпечувати себе харчами;
- створювались фонди для професійної підготовки молоді з метою зменшити безробіття;
- відкривалися «центри здоров'я», де літні люди, незалежно від достатку, могли отримати кваліфіковану медичну допомогу.

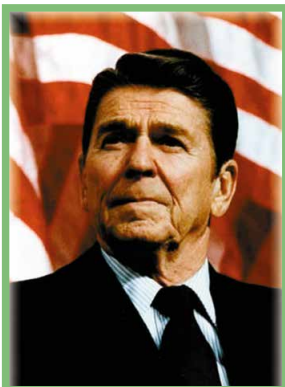
Наступником Л. Джонсона став **Р. Ніксон**. Він очолив уряд в період, коли намітився відчутний спад в економіці, особливостю якого була інфляція, що швидко зростала. З метою оздоровлення економіки Ніксон проголосив «нову економічну політику». Президентським декретом в країні було оголошено надзвичайний стан. Намагаючись стимулювати капіталовкладення і споживчий попит, уряд:

- ▶ надав компаніям значні податкові пільги;
- ▶ скоротив прибутковий податок;
- ▶ встановив державний контроль над цінами і заробітною платнею.

У цьому вбачався єдиний реальний шлях стримування інфляції. Тимчасово було припинено конверсію долара у золото і запроваджено додатковий 10-відсотковий податок на переважну частину імпорту. Ці заходи швидко принесли свої плоди.

У другій половині 1970-х рр. розпочалася довгострокова структурно-технологічна перебудова економіки, сутність якої полягала в докорінному технічному переоснащенні виробництва на основі новітніх досягнень НТР. Метою великих програм були пошук нових енергозберігальних технологій, що став особливо важливим після енергетичної кризи; досягнення якісно вищого рівня продуктивності праці; економія дефіцитних видів сировини; кардинальне поліпшення паливно-енергетичного балансу, впровадження енерго- та матеріалозберігальних засобів виробництва.

3. «Рейганоміка». 4 листопада 1980 р. на президентських виборах переміг **Рональд Рейган**, представник правого крила республіканської партії. Він був найстаршим президентом в історії США, першим президентом, що був актором, і першим президентом, який розлучився із своєю дружиною.

■ Рональд Рейган

Економічна політика Р. Рейгана, яка увійшла в історію під назвою **«рейганоміка»**, характеризувалась різким скороченням соціальних виплат у поєднанні із зниженням корпоративних податків: у 1981 р. податки скоротилися на 30 %. Проте виграли від цих заходів лише великі власники. Так, у 1983 р. працююча мати-одиначка з трьома дітьми та зарплатою 10,5 тис. доларів на рік сплачувала більше федеральних податків, ніж «Боїнг», «Дженерал електрик», «Дюпон», «Тексако», «Мобіл» і «Ай-ті-ті», разом узяті.

Одночасно були скорочені податки на спадок з найбільших статків. Внаслідок цього їх власники лише протягом 1982–1985 рр. отримали можливість зекономити 15,6 млрд доларів. Адміністрація Рейгана продала або передала в оренду за цінами, що становили від 1 до 10 % їх ринкової вартості, вугільні і нафтові родовища, пасовиська й ліси. Істотно скоротилися витрати на державний апарат, які

торкнулися всіх міністерств і відомств, за винятком Пентагона (міністерства оборони). Відбулося скорочення грошової маси, метою якої було зниження темпів інфляції, у той же час значно зріс державний борг.

Проте така політика приносила і ефект, адже вивільнені кошти почали вкладатися у розвиток виробництва. Це дало змогу створити сприятливі умови для залучення іноземного капіталу в економіку США, що своєю чергою привело до запровадження найновіших досягнень науково-технічного прогресу. Тільки парк електронно-обчислювальних машин у 1987 р. налічував 20 млн, у тому числі 19 млн персональних комп'ютерів. Загальні підсумки проведення «рейганоміки» в економіці США зводяться до таких позитивних наслідків:

- ▶ за рахунок ресурсозбереження зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо;

- ▶ за менших витрат досягалась вища ефективність суспільної праці в цілому.

Таким чином, «рейганоміка» була втіленням ідей неоконсерватизму.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

Зробіть хронологічний ланцюжок перебування при владі англійських консерваторів та лейбористів.

Інформаційну

Використавши текст підручника та додаткові джерела, зробіть презентацію на тему «Найбільш визначний політик Західного світу (на вашу думку) у другій половині XX ст.».

Логічну

1. Визначте причини та наслідки італійського «економічного дива».
2. Які причини перетворення США на провідну державу світу після Другої світової війни?
3. У чому полягають відмінності між політикою М. Тетчер і Р. Рейгана в економічній, фінансовій та соціальній сферах?

Мовленнєву

У групах обговоріть питання про те, які заходи, використані провідними країнами світу в скрутні часи, могла б запозичити українська влада.

- 1960–1963 рр.** – американським президентом був Дж. Ф. Кеннеді
1979–1990 рр. – перебування при владі М. Тетчер
1981–1988 рр. – політика «рейганоміки»

§10 Процес економічної інтеграції Західної Європи

АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Як ви розумієте поняття «економічна інтеграція»? Наведіть приклади відомих вам економічних об'єднань.

1. Від Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) до Європейського союзу (ЄС). Концепція і практика розбудови Європейського Союзу базується на трьох базових принципах.

- ▶ **Перший принцип** полягає у тому, що інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну користь і є не панацеєю, а важливим інструментом для вирішення соціально-політичних проблем.
- ▶ **Другий принцип** євроінтеграції – поступовість і рух «крок за кроком»: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок – валютний союз з єдиною грошовою одиницею та спільною економічною, грошовою і кредитною та валютною політикою країн-учасників.
- ▶ **Третій принцип** – інтеграція вимагає адекватного механізму, який дозволяв би, з одного боку, сприймати існуючі протиріччя як джерело подальшого розвитку об'єднаних процесів, а з іншого, приймати збалансовані стосовно інтересів різних країн рішення та доводити їх до втілення у життя.

Усі три принципи були задекларовані у концепції європейського будівництва, що була розроблена Ж. Моне і викладена у Декларації Шумана від 9 травня 1950 року.

Еволюційну модель поступової, не обмеженої певними рамками чіткої і загальної концепції інтеграції на шляху до європейської єдності прийнято називати «методом Ж. Моне».

Відомий французький історик, академік Фернан Бродель виокремлював *три підстави та три складові європейської єдності*:

- ▶ у *духовному плані* – християнство, гуманізм та наукову думку, яка до XIX століття була синонімом світової;
- ▶ в *економічному плані* – індустріальну революцію, яка охопила згодом увесь світ;
- ▶ у *політичному* – еволюцію від поняття свобод у сенсі привілеїв тих чи інших громад до поняття свободи у сенсі античної формули «будь-яка людська особистість є священною», яка й стала наріжним каменем ліберальної ідеології та ідеалом європейської політичної культури.

Перші міжнародні економічні організації країн Західної Європи було створено одразу після закінчення Другої світової війни. У **липні 1947 р.** в Парижі на нараді представників 16 європейських держав було утворено **Комітет європейського економічного співробітництва**, який розпочав свою роботу в напрямку реалізації плану Маршалла. Європейська економічна інтеграція великою мірою залежала від подолання протиріч між Францією та Німеччиною, які за останні 70 років тричі воювали одна з одною. Міністр закордонних справ Франції Робер Шуман дійшов висновку, що кращим засобом уникнути нової війни є об'єднання сталеливарної та вугільної промисловості обох країн, що зробило б неможливим таємне виробництво озброєнь (**план Шумана**). Одночасно можна було підвищити ефективність цих галузей. У травні 1950 р. відбулося об'єднання виробництва сталі й вугілля Франції та ФРН. У квітні 1951 р. до них приєдналися Італія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург, що разом із ФРН і Францією підписали в Парижі **Договір про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)**.

У 1957 р. було утворено ще дві міжнародні організації: Європейське товариство з атомної енергії (**Євратом**), покликане об'єднати зусилля його членів у сфері ядерних досліджень і використання ядерної енергії, та Європейське економічне співтовариство (**ЄЕС**), відоме під назвою Спільний ринок. Договір про створення ЄЕС **25 березня 1957 р.** в Римі підписали 6 держав: ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Люксембург і Нідерланди. Метою створення ЄЕС було посилення позицій європейської економіки на світовому ринку за допомогою координації економічної політики її членів. У 1961 р. до нього намагалися приєднатися Велика Британія, проте її вступ до ЄЕС було двічі заблоковано президентом Франції Шарлем де Голлем. Вступ Великої Британії до ЄЕС відбувся тільки 1973 р. разом із Данією та Ірландією.

У **1981 р.** до організації було прийнято Грецію, **1986 р.** – Іспанію і Португалію, а 1995 р. – Австрію, Фінляндію і Швецію (всього 15 членів).

На межі 1990-х рр. інтеграційні процеси в Європі набули нового динамізму.

Підготування нової інтеграційної угоди зайняло приблизно три роки. Початок поклати сесія Євrorади в Ганновері (27–28 червня 1988 р.), що доручила президентові Генеральної комісії ЄЕС Жаку Делору «вивчити й підготувати пропозиції щодо конкретних етапів, які ведуть до економічного та валютного союзу». Проект Договору про Європейський Союз було опубліковано 17 квітня 1989 р. Після цього текст угоди тричі обговорювався на сесіях Європейської Ради.

7 лютого 1992 р. в нідерландському м. Маастрихт, на стику кордонів Нідерландів, Бельгії та ФРН, міністри закордонних справ і міністри фінансів країн – членів ЄЕС (Бельгії, Данії, Люксембургу, Нідерландів, Іспанії, Італії, Ірландії, Португалії, Греції, Франції, Німеччини, Великої Британії) підписали **Договір про Європей-**

ський Союз, що передбачав поетапну трансформацію ЄЕС у новий економічний, валютний, а в перспективі – політичний Європейський Союз.

Критерії вступу до Європейського валютного союзу:

- ▶ дефіцит державного бюджету не вищий 3 % ВВП;
- ▶ державний борг нижчий 60 % ВВП;
- ▶ рівень інфляції до 2,6 % ВВП; дворічне узгоджене обмеження коливань національної валюти;
- ▶ довгострокові процентні ставки за державними облігаціями не повинні перевищувати середнє значення відповідних ставок у країнах з найнижчою інфляцією більш, ніж на 2 %.

Також передбачалися часткова відмова країн-учасниць від суверенітету у сфері зовнішньої та воєнної політики, розширення прав основних інституцій Європейського Союзу – Ради міністрів Європарламенту, Комісії європейських товариств, збільшення наднаціональних повноважень ЄС у царині соціальної політики, охорони навколишнього середовища, промисловості, культури, охорони здоров'я. Після ратифікації всіма країнами – учасницями договору він набув чинності у листопаді 1993 р.

Станом на квітень 2019 р. до складу Євросоюзу входило 29 держав: Австрія, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія (у 1985 р. із складу ЄС вийшла її автономія – Гренландія), Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція, Естонія, Ісландія, Хорватія і Чорногорія.

У зоні Євросоюзу діють узгоджені норми законів, що забезпечують вільне переміщення людей, товарів та послуг. Вироблені принципи спільної зовнішньої і оборонної політики. 17 країн користуються єдиною валютою (євро). Між 22 державами, що підписали між собою відповідну (**Шенгенську**) *угоду*, діє спрощений паспортний і митний контроль.

Органи управління Євросоюзом

- ▶ Вищий політичний орган ЄС (**Рада Європейського Союзу**) складається з керівників держав і урядів, а також міністрів іноземних справ країн-членів;
- ▶ Вищий законодавчий орган – **Європарламент**, склад якого (за квотами, розмір яких залежить від кількості населення) безпосередньо обирається громадянами ЄС терміном на 5 років.
- ▶ Вищий орган виконавчої влади ЄС – **Єврокомісія** (по одному представнику від кожної країни – члена ЄС).

Європейський Союз одночасно поєднує у собі ознаки міжнародної організації і держави. Таке становище продиктоване трьома можливими рівнями інтеграції: членство в ЄС, членство у зоні дії запровадженої у 1999 р. єдиної валюти (євро) і повна або часткова участь у Шенгенській зоні. Наприклад, Данія, Швеція і Велика Британія не стали вступати у зону євро, Норвегія, Ісландія і Швейцарія, не будучи членами ЄС, тим не менше, входять до Шенгенської зони, а у Чорногорії і Республіці Косово платіжним засобом служить євро.

На території Євросоюзу виготовляється близько 21 % світової промислової продукції, тут же містяться головні офіси 161 з 500 найбільших за прибутками світових компаній.

Європейський Союз має свій прапор (12 золотих п'ятикутних зірок на темно-блакитному тлі). У 2004 р. було підписано конституцію, але вона не набрала сили, оскільки її не ратифікували уряди Франції і Нідерландів, і була замінена **Лісабонським договором**, прийнятим у 2007 р. Лісабонський договір поклав початок існуванню «нового» ЄС. Його підписали всі 27 тодішніх членів ЄС. Система установчих

документів «нового» ЄС складається з короткого документу, який зберіг назву Договір про Європейський Союз (55 статей), і великого документу, що має назву Договір про функціонування Європейського Союзу (358 статей). ЄС установлює різнобічні контакти з іншими регіональними організаціями, має угоди з асоційованими членами – країнами Африки, Ізраїлем, країнами Східної Європи – і стає дедалі важливішим фактором світової політики.

2. Європейська політика сусідства, Східне партнерство. Європейську політику сусідства (ЄПС) було оголошено Європейською Комісією в її комюніке про Ширшу Європу в березні 2003 р. Після чого був розроблений більш ґрунтовний документ з питань Європейської політики сусідства, опублікований у травні 2004 р., який визначав конкретні положення стосовно того, яким чином ЄС передбачає співпрацювати зі східними і південними сусідами ЄС.

У свою чергу, **Східне партнерство** як складову частину ЄПС започатковано в травні 2009 р. під час саміту в Празі задля впровадження політичної асоціації та економічної інтеграції між ЄС та його східними партнерами. Основною метою Східного партнерства було визначено створення необхідних умов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і зацікавленими країнами-партнерами.

Підтримка ЄС країн – членів Східного партнерства здійснюється через різноманітні програми, зокрема для молоді, з акцентом на соціальну справедливість, згуртованість і зайнятість; енергетичний сектор, з акцентом на енергоефективність та відновлювальні джерела енергії; транспорт та інфраструктуру; розвиток освіти і навичок, у тому числі професійно-технічної освіти та підготовки кадрів; мобільність і управління міграцією; зміцнення довіри та інші заходи, що сприяють запобіганню і врегулюванню конфліктів (у тому числі підтримка постраждалого населення).

В усіх останніх документах ЄС щодо ЄПС наголошується на необхідності встановлення контактів між людьми і об'єднання молоді різного віку в ЄС та сусідніх країнах. З цієї метою посилюватиметься взаємодія з молоддю в країнах-сусідах, створюватимуться партнерства для молодих людей. Ці партнерства сприятимуть, на погляд Європейської Комісії, зміцненню взаємоповаги, розуміння і підтримуватимуть відкрите суспільство. Відповідні процеси мають включати в себе значне збільшення обмінів між школами та університетами, зокрема можливу реалізацію в регіоні країн-сусідів пілотного проекту «Європейська школа».

Важливе місце в політиці Східного партнерства займає Україна. Угода про партнерство між Україною та ЄС була підписана ще у 1997 р. В наступні роки співпраця України з ЄС розширювалась, і **2008 р.** на саміті Україна–ЄС у Парижі сторони досягнули домовленості, що нова посилена угода буде називатися Угодою про асоціацію. У грудні 2011 р. на Саміті Україна – ЄС було оголошено про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ця Угода є більш масштабною у порівнянні з аналогічними угодами, укладеними ЄС з країнами Центральної та Східної Європи.

21 березня 2014 р. під час позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту.

27 червня 2014 р. була підписана економічна частина угоди.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом. Вона визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС на принципах «політичної асоціації та економічної інтеграції» і слугує стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні.

1 вересня 2017 року після тривалого процесу ратифікації Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі.

3. Brexit. Під час передвиборчої кампанії 2015 р. прем'єр-міністр **Девід Кемерон** заявив, що в разі перемоги «торі» на виборах він ініціює референдум щодо виходу Британії зі складу Європейського Союзу. Тоді лейбористи, згідно опитуванням, лідували у передвиборній гонці, отже це, як на мене, було радше спробою набрати більше голосів, ніж реальною обіцянкою. Проте несподівано консерватори перемогли на виборах, і Кемерон мав виконувати свою обіцянку. Референдум було заплановано на «строк до кінця 2017 року», і все Королівство затримало подих в очікуванні. Більш конкретна дата була названа вже в кінці лютого 2016 р., а саме **23 червня 2016 р.** Почалася агітація та підготовка до референдуму.

Незважаючи на спроби переконати населення в тому, що вихід з ЄС загрожуватиме катастрофічними наслідками, більшість (а саме 52 %, в основному з провінційної частини Англії та з Уельсу) проголосувала за вихід. Девід Кемерон заявив про складення повноважень прем'єр-міністра та свою відставку. Новий прем'єр, Тереза Мей, заявила про повне дотримання волі народу, оголошеної на референдумі. Було засновано спеціальне міністерство для реалізації процедури Brexit.

Офіційний вихід Великої Британії з Європейського Союзу відбувся в березні 2019 р., після чого почався 21-місячний перехідний період. Протягом цього часу британська сторона не зможе брати участь в ухваленні рішень, але продовжить дотримуватися правил ЄС, робити внески в його бюджет і визнавати рішення суду ЄС. Водночас Лондон залишиться учасником загальноєвропейського ринку і митного союзу. Поки що точно не зрозуміло, що буде з Британією та Європою, коли Британія остаточно вийде з ЄС. Та вже зараз зрозуміло, що Brexit став прецедентом та джерелом натхнення для одних та найбільшим страхом для інших.

Як ви вважаєте, що хотів сказати своїм малюнком автор карикатури? Свою точку зору аргументуйте.

4. Роль США та ЄС у сучасних міжнародних відносинах. Сполучені Штати та Європейський Союз являють собою два найпотужніших центри сили: економічної, політичної, військової у Західному світі. Зокрема в 1990-х рр. коли розпався Радянський Союз, припинив існування Східний блок, США практично лишилися єдиною наддержавою, безумовним світовим лідером. Західна Європа в цей час об'єдналася в єдиний союз, який пізніше доповнили країни Центральної та Південно-Східної Європи. Європейський Союз сьогодні має певні проблеми у своєму розвитку, проте зберігає лідируючі позиції у світі. Між Європою та США є багато спільного в цивілізаційному вимірі – їх об'єднують історія, духовні цінності, релігійна приналежність. Більшість країн ЄС разом зі США входять до НАТО, який захищає Євроатлантичне співтовариство від зовнішніх ворогів.

В останні десятиріччя провідні країни Європейського союзу і США неодноразово підтримували один одного на міжнародній арені всіма можливими засобами.

Наприклад, коли після терористичних актів **11 вересня 2001 р.** тодішній президент США Буш-молодший оголосив «війну проти терору», у рамках якої в 2001 р. була проведена військова операція в Афганістані, з метою повалення режиму талібів, США знайшли підтримку у країн Євросоюзу. Велика Британія, Франція та деякі інші направили свої війська до Афганістану. Наступним об'єктом нападу США (**у березні 2003 р.**) став Ірак, де, як стверджували американські керівники, виготовлялася зброя масового знищення. Як виявилось пізніше, ніякої подібної зброї режим Саддама Хусейна не мав, проте США знов отримали підтримку Європи. Зокрема, Ангела Меркель, майбутній канцлер Німеччини, особисто літала до Іраку, щоб підтримати

■ Обама з дружиною

Барак Хуссейн Обама народився у 1961 р. на Гавайях. 44-й президент США (з 2009 р.). Випускник Колумбійського університету і школи права Гарвардського університету. Перший афроамериканець, обраний на посаду президента США. Лауреат Нобелівської премії миру 2009 р., що викликало неоднозначну реакцію у світі. До обрання президентом був сенатором від штату Іллінойс.

американців. Відносно швидко здобувши початкову перемогу, американські війська і їхні союзники опинилися втягненими у дві кровопролитні війни, що стало причиною зниження популярності тодішньої адміністрації.

На президентських виборах **2008 р.** вперше в історії США перемогу отримав темношкірий кандидат від демократів **Б. Обама**, який заручився підтримкою 52,7 % голосів виборців.

Барак Обама протягом свого 8-річного перебування у Білому домі намагався проводити більш зважену, миролюбну зовнішню політику, яка не вимагала б таких серйозних фінансових витрат і не приводила б до людських жертв. Він скоротив присутність американських військ у Афганістані та Іраку, намагався налагодити конструктивні відносини з Росією, проте втрутився у війну в Сирії і тим самим погіршив стосунки з Кремлем. В Сирії Сполучені Штати у черговий раз підтримали їхні європейські союзники. Разом вони виступили й в підтримку України після анексії Криму та початку агресії на Донбасі, ввівши економічні та фінансові санкції проти Росії.

Однак з багатьох зовнішньополітичних та економічних питань позиції Сполучених Штатів та Євросоюзу різняться. Особливо це стало очевидним після обрання у 2016 р. президентом США Дональда Трампа.

■ **Дональд Трамп** – 45-й президент США, політик, бізнесмен, шоумен, ведучий телепрограм, навіть знімався в кіно, де грав самого себе («Один вдома» та інші). Має значні статки (за одними оцінками 3,6 за іншими 4,6 млрд доларів). В його бізнес-імперію входить елітна нерухомість, транспорт, мережа казино, фармацевтичні компанії.

Поясніть, чому людина, яка ніколи не займалась політикою та не працювала на державній службі, змогла бути обраною президентом США?

За час свого президентства Трамп наразився на жорстку критику з боку різних верств населення як в самих США, так і за їх межами. Трампа звинувачують в непередбачуваності, імпульсивності, прийнятті необдуманих рішень. В той же час значна кількість виборців прихильна до нього за виконання передвиборчих обіцянок, за підтримку американської економіки, створення робочих місць. «Трамп піклується про свою країну краще, ніж Обама, – кажуть деякі американці. – Він не боїться зіпсувати стосунки з Китаєм та Європою, вводячи мита на іноземні товари, щоб захистити американський ринок». Дійсно, влітку 2018 р. США та Євросоюз стояли на порозі торговельної війни після збільшення американською стороною мита на алюміній

і сталь. **У липні 2018 р.** американська сторона заявила про готовність встановити нульові мита, нульові тарифні бар'єри і нульові субсидії на промислові товари. Була досягнута домовленість про розширення торгівлі в багатьох важливих галузях. Таким чином, незважаючи на певні розбіжності, Сполучені Штати та Європейський Союз продовжують бути стратегічними союзниками і разом відіграють провідну роль у міжнародних відносинах.

Формуємо предметні компетентності

Хронологічну

1. Зробіть хронологічний ланцюжок створення Європейського Союзу.
2. Вирішіть задачу: визначте, скільки років минуло з моменту вступу Великої Британії до ЄЕС і референдумом стосовно брексіту?

Просторову

Покажіть на мапі держави, що входили до Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), та держави, що входять сьогодні до ЄС.

Інформаційну

Використавши додаткові джерела зробіть порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обами та Дональда Трампа.

Логічну

1. Схарактеризуйте базові принципи розбудови Європейського Союзу.
2. У чому полягав план Шумана?
3. Чим було викликано запровадження єдиної європейської валюти?
4. Які основні фактори сприяють провідному становищу США в сучасному світі?

Аксіологічну

Визначте своє ставлення до європейської політики Східного партнерства. Наскільки вона важлива та ефективна для України, на ваш погляд?

Мовленнєву

Обговоріть у групах питання: яким буде Європейський Союз після остаточного виходу з нього Великої Британії?

Квітень 1951 р. – підписання договору про створення Європейського об'єднання вугілля і сталі

Березень 1957 р. – підписання Римського договору

Лютий 1992 р. – підписання Маастрихтського договору

Червень 2016 р. – референдум про вихід Великої Британії з ЄС

1 вересня 2017 р. – Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності у повному обсязі

А тепер, за допомогою цього коду ви можете пройти інтерактивний тест – перевірити набуті при вивченні розділу знання.

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

§11

Втілення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи

60

АКТУАЛІЗАЦІЯ
ПРЕДМЕТНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Пригадайте, які країни Центральної та Східної Європи були окуповані нацистами, а які були їхніми сателітами?

1. Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи. Після ліквідації нацизму й відновлення національної незалежності у країнах Центральної та Південно-Східної Європи у 1944–1945 рр. до влади прийшли уряди Національних (або Народно-визвольних чи демократичних) фронтів, які склалися з декількох партій та організацій, що боролися проти окупантів або проти власних фашистських правителів. Це був перший етап на шляху до встановлення комуністичних режимів.

Усі ці сили об'єднувала наявність спільного ворога, але бачення майбутнього своїх країн було в них різним. Одні тяжіли до побудови соціалістичної моделі суспільства, інші орієнтувалися на західні цінності. Обидва угруповання в прихованій або явній формі підтримувалися, відповідно, Радянським Союзом чи західними державами. Враховуючи, що у більшості східноєвропейських країн в цей час перебували радянські війська, прихильникам соціалізму здійснювати свою лінію було легше. До того ж вони завойовували симпатії населення, проводячи важливі економічні перетворення – націоналізацію банків і великих підприємств, ліквідацію поміщицького землеволодіння. У державну власність переходило майно фашистів і їх поплічників. Розширювалися можливості для здобуття освіти і користування культурними цінностями. Також ініціатори соціалістичних змін мали необмежені можливості для ведення агітації.

Перший етап встановлення комуністичного режиму в різних країнах тривав різний час. У Болгарії він закінчився вже у **січні 1945 р.**, у Румунії – в **лютому 1945 р.** В Угорщині коаліційний уряд зберігав владу до **весни 1947 р.**, у Чехословаччині – до **лютого 1948 р.**